

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Jana Marková

Partikulizace ustálených vsuvek v současné češtině

Particulization of lexicalized parentheses in contemporary Czech

Praha 2014

Vedoucí práce: Mgr. Hana Prokšová

Poděkování

Děkuji vedoucí práce Mgr. Haně Prokšové za cenné rady a připomínky a také za její vstřícnost, trpělivost a obětavost.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 12. května 2014

.....

Jana Marková

Abstrakt

Tato práce se zabývá dílčím typem ustálených vsuvek (parentezí) a jejich potenciální partikulizací. V první části uvádí přehled dosavadních pojetí vsuvek a jejich klasifikací ve vybraných odborných publikacích, samostatně se pak zaměřuje na specifický typ ustálených vsuvek a jejich vymezení. V další části jsou obdobným způsobem zkoumány definice a klasifikace částic v odborné literatuře, podrobněji je pojednáno o částicích jistotněmodalitních. Následuje určení charakteristických rysů obou jevů, srovnání jejich podobností či rozdílů a analýza možností a podmínek přechodu ustálených vsuvek k částicím. Poslední část práce přináší korpusový výzkum několika vybraných ustálených vsuvek, na jehož základě jsou některé teze práce doloženy.

Klíčová slova

ustálené vsuvky (parenteze), částice (partikule), příslovce (adverbia), partikulizace, desémantizace, lexikalizace

Abstract

This bachelor thesis focuses on a specific type of lexicalized parentheses (parentheticals) and their potential particulization. In the first part of the thesis there is an overview of different concepts of parentheses and their classification in selected research publications. In the next part the thesis similarly deals with definitions and classifications of particles in scholarly texts and it especially concentrates on specific type of parentheticals – modality particles. It is followed by determination of characteristic features and phenomenons, comparison of their similarities and differences and the analysis of conditions and possibilities for transition of lexicalized parentheses into particles. In the final part of this thesis the theoretical statements are supported by a corpus analysis of several specific lexicalized parentheses.

Keywords

lexicalized parentheses (parentheticals), particles, adverbs, particulization, desemantisation, lexicalization

1 Obsah

1	Obsah.....	5
2	Seznam použitých zkratk.....	6
3	Úvod.....	7
4	Pojetí vsuvek (parentezí) ve vybrané odborné literatuře.....	8
5	Ustálené vsuvky (parenteze), jejich pojetí a konkrétní příklady.....	16
6	Shrnutí.....	21
6.1	Obecná charakteristika vsuvky.....	21
6.2	Ustalování vsuvek.....	22
6.3	Vlastní kategorizace ustálených vsuvek.....	23
7	Vymezení částic ve vybrané odborné literatuře.....	25
8	Jistotněmodalitní částice, jejich definice a konkrétní příklady.....	28
8.1	Větná příslovce (adverbia).....	30
9	Shrnutí.....	32
9.1	Obecná charakteristika částic.....	32
9.2	Homonymie částic.....	32
9.3	Jistotněmodalitní částice.....	33
10	Srovnání ustálených vsuvek a jistotněmodalitních částic.....	35
11	Pozice ustálených vsuvek ve větě a jejich vztah ke větě a větným členům.....	37
12	Partikulizace.....	41
12.1	Partikulizace ustálených vsuvek.....	41
13	Korpusová analýza vybraných ustálených vsuvek.....	44
13.1	Ustálené vsuvky prvního typu.....	45
13.1.1	Ustálená vsuvka <i>jak se domnívám</i>	45
13.1.2	Ustálená vsuvka <i>pokud vím</i>	46
13.2	Ustálené vsuvky druhého typu.....	48
13.2.1	Ustálená vsuvka <i>zdá se</i>	48
13.2.2	Ustálená vsuvka <i>tuším</i>	50
13.3	Ustálené vsuvky třetího typu.....	51
13.3.1	Ustálená vsuvka <i>bezpochyby</i>	51
13.3.2	Ustálená vsuvka <i>asi</i>	52
13.4	Shrnutí korpusové analýzy.....	54
14	Závěr.....	57
15	Seznam použité literatury.....	59

2 Seznam použitých zkratk

AGSČ – Akademická gramatika spisovné češtiny

APČJ – Akademická příručka českého jazyka

ČM – Česká mluvnice

ČŘJ – Čeština – řeč a jazyk

ESČ – Encyklopedický slovník češtiny

MČ 2 – Mluvnice češtiny 2 (Tvarosloví)

MČ 3 – Mluvnice češtiny 3 (Skladba)

MSČ 1 – Mluvnice současné češtiny 1

PMČ – Příruční mluvnice češtiny

3 Úvod

Partikulizace představuje jeden z transpozičních procesů, při němž dochází k přechodu jazykových útvarů ke slovnímu druhu částic (partikulí). Z hlediska původu a formy se může jednat o různorodé výrazy, částice bývají v odborné literatuře často charakterizovány jako značně nesourodý slovní druh, k němuž rovněž patří mnoho jednotek homonymních s jinými slovními druhy. Cílem této práce je zjistit, zda a za jakých podmínek může docházet k partikulizaci jazykového jevu, který bývá v odborné literatuře označován jako vsuvka (parenteze).

Vymezení vsuvky se však v různých pramenech liší. V první části práce jsou proto stručně popsána a shrnuta dosavadní pojetí tohoto jevu, jeho definice a klasifikace v souhrnných publikacích, mluvnicích a rovněž v syntakticky zaměřených pracích, následně je tímto způsobem zpracována literatura o částicích. Výklad se pak zabývá zejména dílčím typem vsuvek, tzv. ustálenými vsuvkami, a skupinou částic, které specificky fungují jako prostředky vyjadřování jistotní modality. U obou zkoumaných jevů jsou určeny jejich charakteristické rysy, které jsou poté srovnány. V další části je uveden rozbor podmínek a možností přechodu ustálených vsuvek k příslušnému typu částic, práce se přitom soustřeďuje především na pozici obou útvarů ve větě, jejich zapojení do věty, vztah ke větě a větným členům a rovněž zkoumá specifika jejich možného grafického zvýraznění. Poslední část přináší korpusovou analýzu několika vybraných ustálených vsuvek, jež by měla některé teze teoretické části práce doložit.

4 Pojetí vsuvek (parentezí) ve vybrané odborné literatuře

V následujícím přehledu jazykovědné literatury uvádíme převážně gramatiky a další, především syntakticky zaměřené práce, a to zejména ty, které se v rámci pojednání o vsuvkách (případně i mimo ně) zabývají také problematikou ustálených vsuvek; ve výkladu vedle zkoumání dosavadního pojetí vsuvek a jejich obecné charakterizace zaměřujeme pozornost právě na vsuvky ustálené (podrobněji se jimi dále zabýváme v kapitole 5). Literaturu řadíme chronologicky,¹ za výchozí text považujeme *Novočeskou skladbu* Vladimíra Šmilauera jako základní souborné dílo zabývající se syntaxí současné češtiny (a za podstatné považujeme i to, že Šmilauer jako první dělí vsuvky na aktuální a ustálené a kleslé).²

Vladimír Šmilauer v *Novočeské skladbě* vedle základních vztahů mezi větnými členy (přisuzování, určování, přistavování a přiřadování) vyděluje samostatný tzv. nulový vztah vsouvání, jímž nevzniká žádný skladební vztah, organické pásmo řeči je pouze přerušeno členem vycházejícím z jiné tematické roviny („hlavní myšlenka je křížována myšlenkou vedlejší“ (ŠMILAUER, 1966, s. 401)). Vsouvání Šmilauer věnuje celou jednu kapitolu, popisuje základní formální realizaci tohoto vztahu – vsuvku (obojí, samotný vztah i jeho konkrétní podobu, označuje také termínem parenteze), uvádí její doprovodné rysy zvukové (rovnou melodii, pokles hlasového tónu a zrychlení tempa řeči) i grafické (oddělení od ostatního celku čárkami, pomlčkami nebo závorkami) a dělí vsuvky jednak na aktuální neboli příležitostné, dané situací, jednak na lexikalizované či ustálené, případně kleslé. Do druhé skupiny patří ty vsuvky, u nichž se přestávky vypouštějí, a které se tak zvukově začleňují do původní věty (aniž s ní vstupují do skladebních vztahů), podle Šmilauera sem patří i tzv. modální částice (uvádí příklady *snad*, *jistě*, *možná*). Ustálené parenteze dělí funkčně a významově (stejně jako vsuvky příležitostné) do pěti skupin: na vsuvky dodatečně připojující nějaký detail, poznámky k obsahu, poznámky k výrazu, stykové (kontaktní věty) a zdvořilostní rčení a na parazitní slova. V jeho pojetí mohou ustálené parenteze figurovat v obou formách, v podobě vět i slovních výrazů, dále nemusí, ale mohou být graficky odděleny od původní věty, jejich umístění v původní větě pak nepovažuje za rozhodující

¹ Řídíme se konkrétním rokem vydání příslušné publikace, s níž pracujeme, pouze v případě *Novočeské skladby* Vladimíra Šmilauera zohledňujeme také rok jejího prvního vydání (1947) a řadíme ji na první místo.

² Práce publikované před touto monografií v následujícím přehledu reflektovány nejsou. Shrnutí starší (i zahraniční) literatury, pojednávající o parentezí z různých hledisek, je uvedeno v monografii Blaženy Rulíkové *Parenteze v současné češtině* (RULÍKOVÁ, 1973). Přehled novější literatury o parentezích je také uveden např. v diplomových pracích *Parenteze z hlediska stylového* (JANÍKOVÁ, 2009) a *Reliéfizace a parenteze v současných českých publicistických textech* (PAŤCHOVÁ, 2013).

(ačkoliv v příkladech převažuje spíše interpozice).

František Kopečný v *Základech české skladby* naproti tomu nepokládá vlastní parentezi za zvláštní syntaktický vztah, ale uvádí ji jako koordinační vztah připojování, resp. jako jeho zvláštní modifikaci. Definuje parentezi syntakticky jako „přetětí výpovědi jinou výpovědí, která se nedá chápat za bližší určení některého z větných členů výpovědi základní“ (KOPEČNÝ, 1962, s. 275) (konstatuje však její podobnost s parentezí determinační, kterou lze chápat jako samostatný větný člen; mezi oběma typy ovšem podle něj není zřetelná hranice). Rovněž uvádí, že některé parenteze mohou být ustálené, přičemž pauza oddělující ustálenou vsuvku od původní věty se může ztrácet, vsuvka se těsněji začleňuje do věty, blíží se funkci spojky či modalitního adverbia.

V *Nauce o českém jazyku* Vladimír Šmilauer opět užívá termín parenteze ve dvojitým smyslu; jednak pro vsouvání jako jeden ze vztahů mezi větnými členy, a to vztah nulový, při němž dochází k „přerušení jednotného, souvislého pásma řeči členem vycházejícím z jiné roviny“ (ŠMILAUER, 1972, s. 295), jednak pro označení jednoho ze samostatných větných členů, tedy členu bez syntaktického vztahu. Parenteze může mít různou formální podobu (celá věta nebo jen větný člen) i obsah (poznámky týkající se obsahu nebo formy původního sdělení). Charakterizuje ji kromě absence syntaktického vztahu k okolí také rovná melodie a oddělení přestávkami v mluveném projevu či oddělení pomlčkami, závorkami, nebo čárkami v písemném. I zde Šmilauer uvádí, že dochází také k ustalování parentezí, doprovázenému formálními změnami: mizí pauzy oddělující vsuvku, ta se zvukově začleňuje do věty a rovněž se přizpůsobuje syntakticky. Samostatně pak nově pojednává o modálních částicích, které označuje za výrazy parentetického původu – „vztahují se k obsahu věty, ale netvoří se žádným členem syntaktickou dvojicí“ (tamtéž, s. 269) – a parentetický ráz přisuzuje opět i stykovým (kontakto- v ým) a parazitním slovům, zde ovšem explicitně neuvádí, zda je považuje za vsuvky ustálené.

Nejobsáhlejší prací o vsuvkách je monografie Blaženy Rulíkové *Parenteze v současné češtině*. Autorka v ní shrnuje většinu dosavadní literatury pojednávající o parentezích z různých hledisek včetně prací zahraničních (zejména sovětských a polských), konstatuje jejich nejednotnost, následně vymezuje vlastní pojetí vsuvky a dále vsuvky třídí a popisuje. Za určující rys parentezí považuje jejich vložení do jiné započaté výpovědi (zdůrazňuje tedy i vnitřní pozici vsuvek) bez syntaktického začlenění, přičemž je zde také podstatné, že parenteze „přetíná výrazně syntaktickou návaznost základního celku“ (RULÍKOVÁ, 1973, s. 24). Kromě toho je podle ní charakterizována i několika průvodními znaky: obsahově souvisí se základní výpovědí nebo s její částí (tato souvislost však může být volná i těsná –

vsuvku lze vyjádřit i větou závislou), vytváří vedlejší promluvovou linii a bývá zvukově nebo graficky zvýrazněna (může být charakterizována několika typickými zvukovými rysy, k nejdůležitějším patří změna ve výškovém umístění tónového průběhu, rovná melodie a pauzy, které ji ohraničují a oddělují od zbytku textu; graficky bývá parenthese oddělena čárkami, pomlčkami nebo závorkami, přičemž toto pořadí podle Rulíkové může odrážet sestupnou míru pocíťované souvislosti parenthese se základovou výpovědí). Takto vymezenou vsuvku Rulíková pak klasifikuje podle několika kritérií: za prvé podle obsahové souvislosti mezi parentetickou a základní výpovědí,³ dále podle způsobu připojení (navazováním, intenčním spojením, volnou determinací),⁴ rovněž podle obsahové náplně parenthesí (dělí je na parenthese doplňující sdělení věcně obsahové, autorské komentování a uvození základního sdělení), také z hlediska jejich umístění do základní výpovědi⁵ a podle jejich zvukového a grafického vyznačení.

Mimoto se Rulíková vyjadřuje v samostatné kapitole i k problematice ustálených a slovních vsuvek. Podle ní se dělení vsuvek na ustálené a aktualizované projevuje pouze v rámci jednoho dílčího typu vsuvek – autorských komentujících poznámek, které dělí na skupinu poznámek postojových (poznámky týkající se modality, vyjadřující hodnocení a vyjadřující citové reakce a hodnocení), stylizačních (poznámky orientující posluchače v projevu, poznámky k způsobu vyjádření a k výrazu a poznámky zabarvující projev expresivně) a kontaktních (přímé odbočky k posluchači, omluvy a dovolování). Formálně pak dle Rulíkové vznikají jednak jisté konstrukční typy a jednak ustálené obraty, a to dvojího druhu: slovesné a neslovesné (ty ještě dále dělí, srov. kap. 5).

V *České mluvnici* Havránka a Jedličky je problematika vsuvky zařazena do oddílu pojednávajícím o zvláštěnostech větného členění. Vedle oslovení, citoslovcí a samostatných větných členů je uvedena vsuvka jako výraz nezačleňovaný do větné stavby, resp. jako

³ Parenthese se podle ní mohou vztahovat k předcházejícímu či následujícímu slovu, i k celé výpovědi; týkají se jak obsahové stránky původního sdělení, tak způsobu vyjádření; lze je rozdělit podle míry souvislosti se základní výpovědí – některé souvislosti jsou zcela volné a nelze je vyjádřit jiným syntakticky začleněným útvarem, některé souvislosti lze vyjádřit různými jinými syntaktickými vztahy apod.

⁴ Navazování je připojení, v němž je obsahová souvislost vyjádřena umístěním a lexikálními prostředky. Intenční spojení je specifické spojení typické pro tzv. uvozovací výpovědi se slovesem mluvení, které se vkládají do přímé řeči, dále pro parentetické výpovědi s jinými slovesy, např. myšlení, vědění, vnímání, citění, a také pro spojení se sponově jmennými predikacemi jako *je známo, je vidět* apod., případně pro ustálené obraty jako *řekněme, lépe řečeno, dodejme* apod. (srov. odd. 12.1). Volná determinace je připojení výpovědi podřadivými spojkami, parenthese jsou ve vztahu determinace nikoliv k výpovědi, do níž jsou vloženy, ale ke sdělení, které není vyjádřeno a které se jen předpokládá (jde o elipsy).

⁵ Základním umístěním parenthese je dle Rulíkové interpozice. Postavení vsuvky lze však i dále diferencovat; řídí např. podle toho, k čemu se příslušná vsuvka vztahuje, na její umístění však může mít vliv i její obsahová charakteristika apod.

prostředek uvolněné (segmentované) větné stavby. Je zde definována jako „věta (jednočlenná nebo dvojjčlenná, mající formu věty hlavní nebo vedlejší), která není do základní věty mluvnicky začleněna, nezávisí tedy mluvnicky, syntakticky na žádném členu základní věty. Po stránce obsahové s obsahem základní věty souvisí, přináší ovšem sdělení z jiné roviny; obvykle tento obsah nějak doplňuje nebo vysvětluje anebo vyjadřuje postoj mluvčího k obsahu nebo ke způsobu vyjádření“ (ČM, 1986, s. 343). Za základní umístění vsuvky je označována interpozice (ne však bezvýhradně) a rovněž se uvádí, že vsuvka tvoří samostatné větné celky a je vyznačena zvukově i graficky. Autoři dělí vsuvky na příležitostné (aktuální) a ustálené (automatizované). K ustáleným vsuvkám podle nich patří vsuvky lexikální jako jeden z jejich podtypů a podrobněji se zabývají pouze jimi; tvrdí, že se jedná o ustálené slovní (nikoliv větné) výrazy s příslovečným významem, které netvoří větné členy a graficky ani zvukově nejsou zvýrazněny. Povahy těchto lexikálních vsuvek mohou nabývat i původní větné vsuvky vyjádřené určitým slovesem, pokud dojde k oslabení jejich významu.

Ve *Skladbě spisovné češtiny* Miroslav Grepl definuje vsuvky jako výrazy nezačleňující se do žádného ze syntaktických vztahů, které přerušují základní linii promluvy sdělením z jiné myšlenkové roviny. Rovněž konstatuje, že může jít o útvary větné i nevětné, které jsou vyznačeny zvukově nebo graficky. Vsuvky dále dělí podle funkce na doplňující a vysvětlující poznámky mluvčího k obsahu, vyjádření postoje mluvčího k obsahu, poznámky mluvčího ke způsobu vyjádření a na výrazy kontaktní povahy. Ve stručné poznámce pak hovoří o frazeologizaci⁶ – tu považuje za častý jev, při němž, ovšem pouze u krátkých (jednoslovných) vsuvek, dochází ke ztrátě povahy vsuvky, což se projevuje zejména v rovině zvukové (jsou intonačně začleněny do věty).

Třetí díl akademické *Mluvnice češtiny* se problematice parentezí věnuje na několika místech. Zčásti jsou vsuvky tematizovány ve výkladu o jistotní modalitě, resp. v kapitole o modálních částicích (viz kapitolu 7), dále se jimi zabývá také kapitola pojednávající o souvětí a rovněž textová syntax. Ve výkladu, který se zabývá souvětím a vztahy mezi větnými propozicemi uvnitř souvětí a jehož autorem je Josef Hrbáček, je parenthese odmítnuta jako obecné označení útvaru interponovaného, zařazena mezi útvary, které se svou povahou vyčleňují z kategorie souvětí (věty s parentezí jsou totiž spolu s juxtaponovanými větami

⁶ Encyklopedický slovník češtiny obsahuje heslo o idiomatizaci (frazologizaci považuje za ekvivalentní) a definuje ji jako „[d]iachronní proces ustalování a přeměny nefrazologické (často autorsky metaforické) kolokace n. věty apod. v idiom, resp. frazém“ (EŠČ 2002, s. 176). Tyto dva termíny pak popisuje v samostatném hesle a frazém vyhrazuje pro označení tohoto jevu z hlediska formálního, idiom pro označení z hlediska sémantického. Obojí pak vymezuje jako jedinečnou ustálenou kombinaci „minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v žádné jiné kombinaci n. více kombinacích, resp. vyskytuje se v takové funkci pouze ve výrazu jediném, popř. několika málo.“ (Tamtéž, s. 140.)

charakterizovány jako „spojení vět, které vytvářejí sice výpovědní syntaktický útvar, avšak mezi nimiž není žádný ze sémantických meziprozodických vztahů vytvářejících souvětí“ (MČ 3, 1987, s. 444)), a definována jako „sdělení z jiné promluvové roviny, přetínající sdělení věty rámcové“ (tamtéž, s. 445), umístěné v jakékoliv pozici. Podrobnější výklad Blaženy Rulíkové se parentezí sice týká, ale termíny vsuvka či parenteze se v něm vůbec nepoužívají, Rulíková zahrnuje parentezi do širší problematiky volně připojených a vložených výrazů v textu, tedy prvků, které nejsou zapojené do syntaktické struktury základní konstrukce. Tyto výrazy jsou rozděleny jednak na členy připojené na základě velmi vzdálených, spíše individuálních volných asociací (těmi se výklad dále nezabývá), jednak na komponenty připojené na základě hierarchizace obsahu textové jednotky (které většinou realizují sdělení z tzv. vedlejší promluvové linie) – je u nich tedy zdůrazněno hledisko pragmatické, jedná se o signalizaci odstínění výstavby textu zejména na základě faktorů tematických a komunikačních, což bývá rovněž doprovázeno zvýrazňujícími prostředky zvukovými a grafickými.⁷ Do této druhé skupiny Rulíková řadí výrazy jak větné, tak nevětné, konkrétně citoslovce, částice, vokativní oslovení, přívětné výrazy kontaktového charakteru apod. Nesouvětně připojené prvky se podle Rulíkové mohou vztahovat k celé základní větě (jsou pak samostatnější) nebo jen k části (jedná se o těsnější připojení) a mohou vzhledem k základové větné struktuře předsunutá (v antepozici), přisunutá (v postpozici) i vsunutá (v interpozici). Z hlediska obsahu rozlišuje tři skupiny sdělení, první skupinu tvoří doplňující sdělení věcně obsahová, druhou uvození obsahu mluvení, myšlení, vědění, vnímání, cítění (uvozující přímou řeč nebo větné vyjádření informace) a třetí autorské komentující poznámky (spojové, stylizační a kontaktové).

Podle Rulíkové u tzv. vyjádření z vedlejší promluvové linie dochází také k frazeologizaci – ustalování obrátů. Děje se to jednak u vět s nerozvitými slovesy vyjadřujícími psychické a řečové činnosti (v indikativu přítomnosti nebo v imperativu) či v konstrukcích *s jak* a *pokud*, v nichž slovesa ztrácejí svůj význam (což podle ní v některých případech doprovází i změna zvukového a grafického zvýraznění a dokonce konstrukce pozbývají charakteru věty), a jednak u neslovesných výrazů vzniklých zkrácením přiřčených vět – ty mohou být přehodnoceny jako slova neskladebná (případně kolísají mezi nimi a větnými ekvivalenty – Rulíková uvádí jako příklad *mezi námi*, které si svou samostatnost ponechává, což má být patrné z grafického a zvukového zvýraznění).

⁷ Grafické prostředky jsou zde ještě funkčně rozlišeny: „Místo méně zřetelných čárek se nejčastěji užívá pomlček nebo závorek. Závorky přitom navíc charakterizují sdělení jako vedlejší, řečené mimochodem – proto se projevuje určitá tendence užívat jich pro věcné dodatky, vyslovované při čtení nižším hlasem a s rovnou melodií. Naproti tomu pomlček se užívá hlavně u předsunutých a vsunutých prvků, zvláště u autorských komentujících poznámek.“ (MČ 3, 1987, s. 671.)

V *Nárysu textové syntaxe* se samostatně pojednává o vztahu vsouvání, který je uveden vedle řazení a podřazování jako jeden z formálních vztahů výpovědí v textu. Josef Hrbáček zdůrazňuje specifické umístění vsunuté výpovědi a fakt, že přerušuje základní výpověď a tvoří odlišnou výpovědní rovinu.⁸ Uvádí příklady vsuvky ve formě věty jednoduché, souvětí i v podobě nevětných výrazů. Upozorňuje na to, že ačkoliv je vsuvka do báze výpovědi syntakticky nezačleněna, nejde o spojení asyntaktické, protože vsuvka patří do („vyšší“) syntaxe textové a mezi ní a báze výpovědi existuje vztah navazování (který dělí na navazování anaforické a kataforické). Rovněž připomíná, že vsuvka je vyznačena zvukově (pauzami, rovnou melodií, rychlejším tempem, snížením hlasového tónu) a graficky (pomlčkami, závorkami, čárkami). Také upozorňuje na rozdíl mezi vsuvkou, resp. samostatným formálním vztahem vsouvání, a tzv. reliéfizací textu, kterou považuje za funkčně blízký, ale strukturně jiný jev – reliéfizace je významové odstupňování některých částí výpovědi nebo textu uskutečněné zvukovými či grafickými prostředky, na rozdíl od vsuvky nejde o vkládání jedné výpovědi do výpovědi jiné.⁹ O ustálených vsuvkách nepojednává.

Ve *Skladbě češtiny* se samostatně pojednání o parentezích neobjevuje, nicméně vsuvka je stručně popsána v poznámce kapitoly Spojení souvětí; vedle souvětí podřadného a souřadného je kladeno odlišné spojení vět, z nichž jedna má funkci vsuvky, což znamená, že není spojena se základní větou žádným syntaktickým vztahem, jedná se o doplňující sdělení z jiné myšlenkové roviny, než je základní linie promluvy. Podle autorů, Miroslava Grepla a Petra Karlíka, je parenteze jedním z vhodných prostředků reliéfizace textu,¹⁰ vyjadřuje komentář k jednoduché propozici a konkuruje propozicím komplexním. O jiných než větných vsuvkách (s formou věty hlavní i vedlejší) však v poznámce nehovoří. Na několika místech publikace pak ještě uvádí informace o tom, že některé prvky textu mohou mít povahu vsuvky, zejména tehdy, jedná-li se o komentáře mluvčího k základnímu sdělení,¹¹ charakter vsuvky je tedy dán především kritériem funkčně-sémantickým.

⁸ Ovšem nejedná se podle něj o jinou promluvu, resp. vsuvka je součástí téhož textu. Jiný případ je, pokud vsuvka tvoří jinou promluvu a není součástí jednoho textu spolu se základní výpovědí – uvádí příklad: „*Hlásky se dělí – Nováku, nebavte se při výkladu – na souhlásky a samohlásky.*“ (HRBÁČEK, 1994, s. 60.)

⁹ Zároveň však upozorňuje, že funkčně je výpověď s vsuvkou v podstatě ekvivalentní jediné výpovědi.

¹⁰ Encyklopedický slovník češtiny definuje reliéfizaci jako signalizaci „toho, které části textu jsou informačně více důležité a které méně důležité, které tvoří hlavní téma a které téma vedlejší“ (ESČ, 2002, s. 533).

¹¹ Týká se to např. vedlejších vět uvozených spojkami *jestliže, jestli, kdyby, ačkoli(v), aby* apod., které mohou v některých případech vyjadřovat „nejobecnější podmínky a pravidla jazykové komunikace a různé interakční podmínky (postoje mluvčího, předpoklady mluvčího o adresátovi)“ (GREPL – KARLÍK, 1998, s. 309) čili nabývají povahy parenteze jako komentáře mluvčího k základnímu sdělení textu. O vsuvkách se rovněž

O ustálených vsuvkách autoři nepojednávají.

V *Mluvnici současné češtiny* je uveden krátký text o vsuvce v rámci kapitoly věnující se syntaxi od Petra Sgalla. Podle něj jde u vsuvky „o přerušení věty volně nebo těsněji vloženým výrazem“ (MSC 1, 2010, s. 306), čemuž, jak je zřejmé z uvedeného příkladu, má odpovídat i případná grafická signalizace, a za podstatnou u ní považuje především nepřítomnost syntaktického vztahu. Podrobněji problematiku však nerozebírá, nevěnuje se tedy ani ustáleným vsuvkám.

Příručka *Čeština – řeč a jazyk* obsahuje samostatný oddíl věnovaný vsuvce i zvláštní pojednání o vztahu vsouvání jako o jednom z formálních vztahů výpovědi v textu, autorem obou výkladů je Josef Hrbáček. Tvrdí zde, že vsuvka sice není do struktury báze výpovědi syntakticky začleněna (přetíná syntaktickou strukturu výpovědi a do této struktury není zapojena větnými vztahy), ale náleží do syntaxe textové, mezi ní a báze výpovědi je vztah navazování (které je buď anaforické, nebo kataforické). Vztah vsouvání definuje jako vkládání výpovědi do jiné výpovědi, vsuvky podle něj nepatří do základní roviny textu, jsou vsunuty jako vedlejší informace, komentáře apod. a mohou se obsahově vztahovat k celé původní výpovědi, nebo jen k některé její části. Kromě toho pozoruje i na jejich zvukové a grafické zvýraznění. Formálně vsuvky dělí z hlediska textového na vsuvky s funkcí výpovědní a na vsuvky, které tuto funkci nemají (nevětné, slovní). Jako charakteristický rys vsuvky také uvádí její umístění v interpozici, neplatí to ovšem pro druhou skupinu, vsuvky slovní, jejichž parentetická povaha „je určena především asyntaktickým zapojením do věty“ (ČŘJ, 2011, s. 298). Vsuvka dle Hrbáčka přerušuje lineárnost textu a vytváří paralelní výpověď, což ji odlišuje od reliéfizace textu, při níž k tomuto porušení nedochází, informace se pouze odstupňovávají a ty nepodstatné jsou „odsunuty“ do pozadí. Vedle reliéfizace textu (výpovědi) uvádí ještě reliéfizaci věty, při níž dochází ke zvýraznění některých větných členů. Oba případy reliéfizací jsou funkčně i formálně velmi podobné vsuvce, proto Hrbáček považuje za složité oba jevy někdy rozlišit. Speciální výklad o ustálených vsuvkách se zde neobjevuje.

Příruční mluvnice češtiny samostatné pojednání o vsuvkách neobsahuje, nicméně na několika místech s tímto pojmem pracuje v souvislosti s částicemi či částicovými výrazy. Vsuvkou se pak ve většině případů míní prostá „vloženost“, tedy postavení těchto výrazů

mluví i u větných konstrukcí vzniklých stahováním, jejichž východiskem je útvar se spojkou *že* a hlavní větou oznamovací. „Vynechávání spojky v uvedených typech je dáno tím, že částicové výrazy před touto spojkou mají – obecně řečeno – funkci komentářů mluvčího k obsahu. Mohou se tudíž chovat jako tzv. vsuvky (parenteze), tj. jako výrazy syntagmaticky nezačleněné do struktury věty jako její větný člen“ (tamtéž, s. 400).

v interpozici.¹² Zcela jednoznačná definice vsuvky však v textu uvedena není a ani ustáleným vsuvkám se příručka nevěnuje.

Akademická gramatika spisovné češtiny obsahuje samostatný oddíl věnovaný vsuvce v kapitole o modifikacích větných struktur. František Štícha v ní konstatuje, že jedno z běžných pojetí vsuvky jako jakéhokoliv výrazu ve větě, který není v žádném syntaktickém vztahu k nějakému z ostatních členů dané věty a může být zvukově nebo graficky zvýrazněn, je příliš obecné a široké. Proto zdůrazňuje doprovodný rys grafické signalizace a označuje za vsuvky pouze takové interponované výrazy (větné i nevětné), které jsou v psaném textu formálně zvýrazněny – odděleny od zbytku věty pomlčkami, čárkami, případně závorkami (ve funkci pomlček). O ustálených vsuvkách samostatně nepojednává.¹³

Akademická příručka českého jazyka definuje vsuvku jako „celek, který s danou větou významově souvisí jen velmi volně, není začleněn do gramatické stavby věty, do níž je vložen“ (APČJ, 2014, s. 106–7). Podle autorů bývá oddělena čárkami, nebo lépe pomlčkami, grafickou signalizací však může ovlivňovat i rytmické členění věty či míra ustálenosti vsuvky (vsuvky se samostatnou větnou platností budou v textu spíše zvýrazněny).

¹² Povaha vsuvky je uváděna jako jeden z charakteristických rysů částicových výrazů nebo jejich možný doprovodný rys zejména tehdy, jestliže plní ve výpovědi jistou specifickou funkci – jedná se o modální výrazy, vyjadřují komentář mluvčího k obsahu apod.

¹³ Stručně se o nich zmiňuje pouze v kapitole o reprodukci řeči v publicistických textech v souvislosti s „komentujícími“ či „odkazovými“ konstrukcemi se spojkou *jak*. Některé typy těchto konstrukcí, např. *jak je vidět, jak bylo řečeno*, vypuštěním slovesa *být* podle něj přecházejí k ustáleným vsuvkám. Štícha uvádí, že se tato spojení blíží textovým orientátorům – typu autorských metařečových komentářů. (Viz AGSČ, 2013, s. 935.)

5 Ustálené vsuvky (parenteze), jejich pojetí a konkrétní příklady

V této kapitole se zaměřujeme na popis ustálených vsuvek. Z výše popsaných publikací vybíráme ty, v nichž se podrobněji hovoří o ustálených vsuvkách, jednotlivé výklady se pokoušíme shrnout a uvádíme rovněž převážnou většinu příkladů, jimiž autoři svá pojednání dokládají.¹⁴

Dělení vsuvek na ustálené a aktualizované se poprvé objevuje u Vladimíra Šmilauera v *Novočeské skladbě*. Podle něj u vsuvek k ustalování dochází nezřídka a projevuje se ztrátou jejich speciální zvukové signalizace – parenteze se tedy zvukově začleňují do původní věty (ovšem bez syntaktického vztahu a s možnou grafickou signalizací).¹⁵ Šmilauer uvádí množství příkladů ustálených parentezí a dělí je podle funkce a významu do pěti skupin (vsuvky dodatečně připojující nějaký detail, poznámky k obsahu, poznámky k výrazu, stykové (kontaktové věty) a zdvořilostní rčení, parazitní slova) a řadí mezi ně i tzv. modální částice. Do první skupiny vsuvek dodatečně připojujících nějaký detail počítá např. životní data uvedená v závorkách a připojené dodatky uvedené výrazy *mimochodem řečeno, ostatně*. Druhou skupinu poznámek k obsahu Šmilauer podrobně diferencuje. První podmnožinu podle něj tvoří vsuvky vyjadřující nějakou míru jistoty mluvčího o tom, co říká; velkou míru dotvrzováním (*jistě, nepochybně, očividně, bez odporu, svatosvatě, určitě, zaručeně, zjevně, zřejmě, opravdu, po pravdě, vskutku, skutečně, zajisté, doslova, na první pohled, není pochyby, netřeba podotýkat, fakt*) nebo dovoláváním a zapřísaháním se (*to víte, to se ví, jak víme, jak víte, jak vidím (-íš), jak je vidět, jak známo, jak píšete, jak bylo již pověděno, naznačeno, věřte, věru, pravda, jen co je pravda, bůhví, Bůh mi svědkem, jako je Bůh nade mnou, přísám bůh, na mou duši, na moutě duchu, vážně*), menší míra jistoty je vyjádřena buď přímo (*asi, snad, snad – snad, náhodou, třeba, nejspíše, bezpochyby, patrně, pravděpodobně, jistěže, možná, podle všeho, bohdá, zdá se, zdálo se, jak se zdá, nemýlím-li se*) nebo prostřednictvím signalizace subjektivního názoru (*doufám, myslím, tuším, věřím, zdá se mi, připadá mi*), cizího mínění (*prý, říká se*) či formulací faktů jako příkladů (*třeba, dejme tomu*). Vsuvky ve druhé podmnožině podle něj představují hodnocení obsahu základní věty, a to kladné (*bohudík(y), chválabohu, zaplat' Pánbůh, naštěstí*), záporné

¹⁴ Při řazení tentokrát zohledňujeme i autorství jednotlivých textů. Nejrozsáhlejší práci Blaženy Rulíkové a její nejpropracovanější pojetí ustálených vsuvek klademe až na závěr této kapitoly.

¹⁵ Podobné stanovisko se objevuje ve výkladu Miroslava Grepla, mluví však o frazeologizaci. Podle něj k ní u vsuvek dochází často (uvádí příklady *řekl bych, dejme tomu, jen co je pravda*), formálně se pak projevuje ovšem pouze u vsuvek jednoslovných, které ztrácejí svůj význam, a to z hlediska zvukového jejich normálním intonačním začleněním do věty (*myslím, prosím*). (GREPL – KARLÍK, 1986, s. 225.)

(*bohužel, žalobu, žel, pohříchu, na neštěstí*) a typu *Má sestra je chudák němá*. (který lze podle něj ovšem někdy také hodnotit jako apoziční). Do třetí podmnožiny řadí vsuvky vyjadřující přirozenost, oprávněnost nebo nečekanost obsahu (*samozřejmě, pochopitelně, rozumí se, arci(že), ovšem; právem; ku podivu*) a čtvrtá dle Šmilauera obsahuje vsuvky vyjadřující omluvu posluchači nebo výzvu k důvěrnosti (*nic ve zlém, mezi námi, jen co je pravda*). Ke třetí skupině, poznámkám k výrazu, Šmilauer přiřazuje vsuvky typu *abych tak řekl, jak se říká, tak říkajíc* apod. či omluvy typu *s odpuštěním, s dovolením, sit venia verbo* a další, zvláštní případy typu *Pámbu nás netrestej* apod. Čtvrtá skupina podle něj obsahuje stykové (kontaktové) věty a zdvořilostní rčení (*víte, promiňte, prosím, s dovolením, račte odpustit*), pátá tzv. parazitní slova, „vkládaná do řeči bez jakéhokoli významového a mluvnického vztahu, jen z rozpaků, na vyplnění pauz, hlavně však ze zlovyku“ (ŠMILAUER, 1966, s. 409) (*tedy, jaksí, nějak, třeba, pravda, fakt, říkám, myslím, že ano, náhodou* apod.).

V *Nauce o českém jazyku* pak Šmilauer tvrdí, že vedle formální změny – zvukového začlenění – může proces ustalování doprovázet i přízpusobením syntaktické (a uvádí příklad změny vsuvky *už jsem to naznačil* původně oddělené pomlčkami na větu vedlejší *jak už naznačeno* oddělenou čárkami (ŠMILAUER, 1972, s. 296)). Dále ovšem uvádí pouze příklady výrazů, které označuje za výrazy parentetického původu, tedy modální částice (*jistě, nepochybně, zajisté, asi, snad, patrně, možná, myslím, prý, říká se, bohudík, naštěstí, bohužel, žel, arci, právem*), a parentetického rázu, tedy styková (kontaktové, např. *víte, s dovolením, osobní zájmena ve funkci dativu sdílnosti* apod.) a parazitní slova (*jaksí, tedy, pravda, fakt, no jo, že jo*).¹⁶

V *Základech české skladby* také František Kopečný hovoří o ustálených vsuvkách (podle něj mezi ně patří především typ nepravých vedlejších vět s *jak*, dále spojení jako *dej mu Pán Bůh nebe, abych pravdu řekl, jak vidíte* apod.) a všimá si rovněž jejich formálních aspektů – upozorňuje zejména na ztrátu pauzy oddělující vsuvku od původní věty (např. u *bohužel, bohudík, s odpuštěním, prosím, s dovolením* apod.) a její těsnější začlenění do věty. Rovněž konstatuje, že některé ustálené vsuvky se mohou funkčně blížit spojkám (např. *kupodivu*) nebo modalitním adverbiím (např. *patrně, jistě, zajisté, možná, prý, bohužel, naštěstí* apod.).

Bohuslav Havránek a Alois Jedlička v *České mluvnici* pojednávají o jevu ustalování v souvislosti se vsuvkami ze dvou různých pohledů. Jednak se podle nich ustálenými vsuvkami stávají jednoslovné výrazy s příslovečným, konkrétně modálním významem, které netvoří větné členy (*patrně, jistě, zajisté, možná, prý, bohužel, naštěstí* apod.), a jednak lze

¹⁶ Tyto výrazy však již za ustálené vsuvky neoznačuje explicitně.

o ustalování mluvit u původních větných vsuvek vyjádřených určitým slovesem, u nichž došlo k oslabení významu (*myslím, tuším, doufám* apod.). Obě skupiny řadí mezi tzv. vsuvky lexikální. Nejsou zvukově ani graficky signalizovány a s původní větou (zvukově) splývají.

Autoři příslušné kapitoly v *Akademické příručce českého jazyka* hovoří o některých výrazech s oslabenou větnou platností, mezi něž počítají i některé vsuvky (uvádějí příklady *prosím, celkem vzato, upřímně řečeno, bohužel, mimochodem*) a modální částice (jako *samozřejmě, hlavně, jistě, možná, škoda*). Od ostatního textu podle nich mohou být odděleny čárkami, „chápeme-li informaci, kterou ony výrazy nesou, pouze jako doplňující či volně související“ (APČJ, 2014, s. 107). Upozorňují ale, že touto signalizací je také může být naznačen důraz nebo pauza.

Proti těmto pojetím lze pak postavit koncepci Blaženy Rulíkové, která se ve své monografii ustáleným vsuvkám věnuje zřejmě nejpodrobněji a definuje je nejprve z hlediska komunikačně-pragmatického; jako významotvorné složky promluvy s ohledem na pragmatický aspekt komunikační situace. Proces „ustalování“ se podle ní totiž projevuje pouze u jedné dílčí kategorie vsuvek – specifického typu označovaného jako autorské komentující poznámky. Ty podle ní představují jednu z nevyraznějších skupin parentezí z tzv. jiné tematické roviny, „[j]sou to volně vložené výpovědi, kterými autor zapojuje do sdělení svůj postoj k obsahu základní výpovědi, ať modální, hodnotící, nebo citový, nebo kterým se zaměřuje na akt projevu sám a nějakým způsobem jej dokresluje, např. se zřetelem k posluchači (odbočkami k němu) nebo zřetelem k textu (tj. poznámkami k způsobu uspořádání sdělení, k postupu nebo přímo k způsobu vyjádření a užití výrazu)“ (RULÍKOVÁ, 1973, s. 76). Od ostatních parentezí jsou autorské komentující poznámky podle Rulíkové odlišeny ještě dalšími zvláštními rysy; jednak způsobem zapojení (ačkoliv mohou být autorské komentující poznámky vyjádřeny samostatnou výpovědí, častěji jsou s obsahem základní výpovědi těsně spjaty uvozovacím charakterem slovesa, které má většinou velmi silnou reakci) a jednak právě tím, že se u nich lze setkat s ustáleností. Ta se však týká pouze určitých vyhraněných druhů autorských poznámek, které Rulíková funkčně-sémanticky dělí, a to na soubornou skupinu poznámek postojových, které jsou pak členěny na poznámky týkající se modality, vyjadřující hodnocení a vyjadřující citové reakce a hodnocení, dále na soubornou skupinu poznámek stylizačních, v jejímž rámci se rozlišují poznámky orientující posluchače v projevu, poznámky ke způsobu vyjádření a k výrazu a poznámky zabarvující projev expresivně, a na poslední soubornou skupinu poznámek kontakto- vých, k nimž patří přímé odbočky k posluchači a omluvy a dovolování. Rulíková

tvrdí, že formálně se ustalují jisté konstrukční typy pro tyto druhy a rovněž se vytváří některé ustálené obraty.¹⁷

Ustálené konstrukční typy dle Rulíkové jsou většinou tvořeny spojkou *jak* a slovesem mluvení nebo jiným slovesem předávání informace (případně ve spojení s částicemi *již* nebo *ještě*; *jak řekl, jak dokázal, jak jsem již řekl, jak ještě uvedeme* apod.), v jiných případech spojkou *jak* a slovesem vyjadřujícím modalitu či slovesem vědění, myšlení, vnímání (*jak se domnívám, jak je vidět* apod.), nebo intenčním spojením slovesa vyjadřujícího modalitu či slovesa vědění, myšlení, vnímání (*domnívám se, zdá se, tuším, myslím, vidíme, mám pocit* apod.). Dále mezi ně mohou patřit i spojení typu *stručně řečeno* a konstrukce se spojkami *aby* nebo *-li* (*abych tak řekl, abych uvedl příklad, chcete-li, můžeme-li to tak říci* apod.).

Vedle těchto ustálených konstrukčních typů Rulíková zvlášť vyděluje ustálené obraty – automatizovaná lexikální vyjádření, slovesná a neslovesná. Pro obraty slovesné bývá charakteristické oslabení jejich významu i predikační a výpovědní funkce. Oslabenost se však podle Rulíkové může týkat jen ustálených slovesných vsuvek nerozvitých, případně jen částečně rozvitých nejnужnějším doplněním (např. *dejme tomu, říkám vám, rozumí se samo sebou, abych tak řekl* apod.), nikoliv vsuvek, v nichž je sloveso rozvito plnovýznamovým doplněním – ta si svůj plný význam ponechávají (domníváme se ovšem, že u takto rozvitých vsuvek už ani nelze mluvit o ustálenosti). Rulíková však tvrdí, že i nerozvitě ustálené vsuvky stále mohou být považovány za útvary s výpovědní platností, a to právě kvůli přítomnosti slovesného tvaru a rovněž kvůli nesplývavému připojení. Některé z nich podle ní nicméně také mohou být zapojeny do výpovědi i bez přestávek a kolísají tedy mezi povahou větnou a nevětnou (např. *myslím, tuším, jak se říká, řekl bych, dejme tomu*). V případě neslovesných se jedná o různé typy obratů vzniklé z původních útvarů s charakterem predikátu; podle Rulíkové buď mohou vznikat z větné poznámky elipsou uvozovacího slovesa, pak je řadí k výrazům neskladebným, protože nemají charakter výpovědi (např. *zkrátka, konkrétně, mimochodem, popravdě, lépe, mezi námi*), nebo jde o obraty, které vznikly spřahováním, adverbializací apod. (*jistě, pravděpodobně, určitě, zřejmě, kupodivu, naštěstí* apod.) – ty podle Rulíkové kolísají mezi obraty parentetickými a výrazy neskladebnými.

Obecně pak upozorňuje na rozlišení mezi tímto pojetím ustálených vsuvek, které vznikají z autorských poznámek s původní plnou výpovědní platností, a slovními výrazy, které tento vztah k autorským poznámkám nemají a jež řadí pouze k výrazům

¹⁷ Rulíková zde konkrétně mluví o automatizaci (ESČ ji definuje jako „způsob vyjádření, který je pro daný komunikační cíl natolik ustálený, že nebude pozornost“ (ESČ, 2002, s. 31)) a frazeologizaci (viz pozn. 6).

neskladebným.¹⁸ K ustáleným obratům naopak přiřazuje ještě další, tzv. lidové obraty, které však definuje zejména z hlediska jejich obsahu – charakterizuje je podle ní užití nadsázky, přenášení významu, expresivita (*jako je bůh nade mnou, na mou duši* apod.).¹⁹

V rámci výkladu ve třetím díle akademické *Mluvnice češtiny* se Rulíková k problematice ustálených vsuvek znovu vrací (mluví o frazeologizaci) a do jisté míry ji zjednodušuje. K ustalování podle ní dochází u dvou skupin výrazů: jednak u obratů s nerozvitými slovesy vyjadřujícími psychické a řečové činnosti (v indikativu přezenta nebo v imperativu, např. *vím, myslím, tuším, zdá se, věřte, víte*), či se spojkami *jak (jak víte, jak je známo)* a *pokud (pokud víte, pokud je mi známo)*, v nichž slovesa ztrácejí svůj význam (což může doprovázet i ztráta grafické a zvukové signalizace), a jednak u neslovesných výrazů vzniklých zkrácením přičleněných vět (*zkrátka, kupodivu*). Druhý typ obratů pak může kolísat mezi ustálenými vsuvkami a neskladebnými výrazy (přiklonění k jednomu nebo druhému typu má být patrné opět ze zvukové či grafické signalizace).

¹⁸ „Dosud uvedené výrazy vznikly z autorských poznámek s plnou výpovědní platností. Charakter pouze slovních výrazů dokreslujících sdělení po stránce modální nebo vyjadřujících i jiné typy přídatných konstrukcí ke sdělení, jako *asi, snad, prý, ovšem, hlavně* ap., mají různé výrazy adverbialní (částicové) bez hodnotícího aspektu. Souvisí s našimi ustálenými obraty jen stejným nebo podobným charakterem modifikace sdělení a nesyntaktickým zapojením do výpovědi. Proto se v syntaxích někdy uvádějí mezi tzv. ustálenými vsuvkami. My je řadíme pouze k výrazům neskladebným“ (RULÍKOVÁ, 1973, s. 86).

¹⁹ U ustálených parentéz také konstatuje tendenci ke stírání přestávek a k jejich intonačnímu začlenění do původní výpovědi bez pauz. Také ale uvádí, že u nich můžeme „pozorovat určitou nestálost, jednak pokud jde o delimitaci přestávkami, jednak pokud jde o odlišení výškové oblasti, v které je výraz umístěn“ (RULÍKOVÁ, 1973, s. 104). Grafické vyznačení ustálených vsuvek Rulíková nekomentuje.

6 Shrnutí

6.1 Obecná charakteristika vsuvky²⁰

Jev zvaný vsuvka je v uvedené odborné literatuře vymezován značně nejednotně. Autoři definují vsuvku z rozdílných hledisek a často tomuto pojmu přisuzují různě široký význam. Přesto je možné i v odlišných pojetích vysledovat určité rysy, které se v charakteristikách opakují a lze je tedy považovat za stěžejní. Tyto rysy jsou ovšem často kombinovány a jednotlivé koncepce se v určení hlavního rysu neshodují.

Vzhledem k samotnému označení jevu termínem „vsuvka“ by bylo možné se domnívat, že jedním z rozhodujících znaků bude umístění v interpozici. Postavení vsuvky uvnitř základní výpovědi je však jednak častěji považováno za nutný, ale nikoliv postačující prvek (vymezení parenteze jako jakéhokoliv útvaru interponovaného je příliš široké), jednak v rámci některých přístupů se jako vsuvky běžně pojímají i útvary anteponované a postponované.

Jedno z opakujících se kritérií, které je považováno za základní, je kritérium příznačné pro přístup chápaný jako syntaktický.²¹ Ten pokládá vsuvku za útvar, pro nějž je typická absence syntaktického vztahu²² – s ostatními větnými členy ji nepojí žádný skladební vztah a nezačleňuje se do větné stavby. S tímto rysem souvisí další možný aspekt syntaktického pojetí – při vsunutí je parenteze začleněna neorganicky a vstupuje do syntaktické návaznosti původního celku.

Jiný přístup, který lze označit za sémantický, zdůrazňuje speciální charakter vztahu vsuvky a základní věty z hlediska obsahu; běžně spolu oba útvary do jisté míry tematicky souvisí, vsuvka ale přerušuje základní linii promluvy sdělením z jiné myšlenkové roviny. Může původní sdělení doplňovat, vysvětlovat, komentovat jeho obsah nebo způsob vyjádření apod. To, zda se obsahově vsuvka vztahuje k celé větě, do níž je vložena, nebo pouze k nějaké její části, však není považováno za rozhodující.

Vedle sémantického lze uvést ještě přístup třetí, chápaný jako pragmatický, který se sémantickým do určité míry souvisí. Pragmatický přístup vnímá vsuvku jako prostředek reliéfizace textu neboli jeho odstupňování z hlediska důležitosti podávaných

²⁰ Označení „parenteze“ chápeme jako ekvivalentní výrazu „vsuvka“ a dále v textu budeme bez dalšího rozlišení používat oba termíny.

²¹ Termíny označující tři různá hlediska (syntaktické, sémantické, pragmatické) uplatňovaná v přístupu ke vsuvce jsou převzaty z výkladu Petra Karlíka v hesle Vsuvka v ESC (ESC, 2002, s. 533).

²² Z hlediska textové syntaxe však o asyntaktický vztah nejde; mezi vsuvkou a základní výpovědí existuje vztah navazování (srov. pojetí Josefa Hrbáčka v kapitole 4).

informací; vsuvka představuje odbočku od hlavního tématu, je sdělením z vedlejší promluvové linie.²³

Veškerá výše uvedená odborná literatura pak vždy hovoří ještě o dvou dalších kritériích charakterizujících vsuvku, bývají však hodnoceny pouze jako doprovodné, nikoliv určující. Jedná se o zvukovou nebo grafickou signalizaci vsuvky. V mluveném projevu může být parenthese zvýrazněna v rámci celku pauzami, rovnou melodií, poklesem hlasového tónu, zrychlením tempa řeči apod. V psaném textu mohou vsuvku oddělovat čárky, nebo pomlčky, případně lze parenthesi také vydělit pomocí závorek. Někteří autoři uvádějí, že výběr určitého grafického prostředku může odrážet míru souvislosti mezi vsuvkou a původním sdělením; závorky signalizují útvar málo související se zbytkem textu, naproti tomu parenthese oddělená čárkami je pocíťována jako prvek téměř začleněný. Domníváme se však, že volba konkrétní formy zvýraznění může být dána i stylem písemného projevu, autorovými osobními preferencemi apod.

Vedle těchto charakteristik se některé výklady také zabývají vztahem vsuvky ke větě a k výpovědi. Podle většiny autorů mohou být vsuvky formálně realizovány různým způsobem; objevují se v podobě celých vět i souvětí, slovních spojení i samostatných slov (vždy v závislosti na konkrétním pojetí), větná povaha tedy většinou není považována za nezbytný rys parenthese. V některých koncepcích se také mluví o výpovědním charakteru vsuvky, přičemž v jistých případech může být tento charakter chápán jako určující pro její vymezení, příp. pro její odlišení od jevů jiného druhu. Často ovšem nejsou termíny věta a výpověď blíže definovány a ani z kontextu není vždy jasné, jak jsou pojímány.

6.2 Ustalování vsuvek

Dílčím typem vsuvek, tzv. ustálenými, kleslými, lexikalizovanými nebo frazeologizovanými vsuvkami,²⁴ se zabývají z výše uvedených výkladů pouze některé. Podobně jako je tomu u vsuvek obecně, ani v těchto několika výkladech nejsou ustálené vsuvky charakterizovány zcela jednotně a pod zkoumaný pojem jsou zahrnovány různé jevy. Je to dáno i tím, že ustalování je většinou chápáno jako škála nabývání či oslabování,

²³ S tímto pojetím však polemizuje Josef Hrbáček, který vsuvku z hlediska textové syntaxe považuje za výpověď vloženou do výpovědi jiné, na rozdíl od reliéfizace, při níž jde pouze o významové odstupňování částí výpovědi jediné. V ČŘJ pak ale uvádí jako jednu ze skupin vsuvek i ty, které výpovědní funkci nemají a určeny jsou především asyntaktickým zapojením do věty (srov. jeho výklad v kapitole 4). To jeho tezi poněkud komplikuje.

²⁴ Terminologie v tomto ohledu není jednotná, někteří autoři uvádějí i více přívlastků, přičemž ne vždy je považují za ekvivalentní. V této práci bude převážně užíván obecný termín „ustálené vsuvky“ (příp. „ustálené parenthese“), a to pro všechny jevy jinde označené i výše uvedenými názvy.

příp. ztráty určitých rysů. Dva různé jevy tedy mohou být hodnoceny stejně, ačkoliv jeden vzhledem k množství shodných rysů může být vnímán spíše jako tvořící jádro ustálených vsuvek, na rozdíl od druhého, periferního, který tolik shodných rysů nevykazuje (autoři někdy rovněž mohou mluvit o přechodné oblasti či kolísání). Ustalování má být podle uvedených výkladů doprovázeno především těsnějším začleněním vsuvky do věty, což se projevuje také ztrátou zvukového a grafického zvýraznění (to je však pouze doprovodným charakteristickým rysem vsuvky, navíc může mít zcela jinou funkci) a oslabením původního významu (zejména u slovesných vsuvek). Podle některých autorů se také mohou funkčně blížit výrazům jiného druhu (např. modálním adverbii, spojkám apod.).

Jednoznačně vymezit skupinu nebo typ vsuvek, jichž se ustalování týká, je poněkud obtížné. Z množství uvedených příkladů vyplývá, že tento proces se nevztahuje pouze na vsuvky jednoslovné, ale i na delší útvary formálně různorodé. Někteří autoři v souvislosti s ustálenými vsuvkami hovoří o jejich speciální modální funkci, jiní však skupinu ustálených vsuvek podrobněji kategorizují a na základě obsahu a funkce ji člení na různé druhy – mohou vyjadřovat nějaký typ postoje mluvčího, týkající se jistoty, hodnocení apod., mohou mít funkci modální, kontaktovou, stylizační, v širším smyslu komunikační apod.

6.3 Vlastní kategorizace ustálených vsuvek

Ustálené vsuvky pro účely dalšího zkoumání charakteristiky vsuvek a jejich vztahu k částicím dělíme dle formy do tří základních kategorií, vycházíme při tom z výše uvedených příkladů ustálených vsuvek.²⁵

První typ ustálených vsuvek představují složitější konstrukce formálně podobné vedlejším větám s různými spojovacími výrazy: pravděpodobně nejfrekventovanější jsou spojení s *jak* (*jak bylo řečeno, jak je vidět* apod.) a dále se jedná o konstrukce s *aby* (výhradně ve formě 1. os. sg.; *abych pravdu řekl, abych uvedl příklad* apod.), *pokud* (*pokud je mi známo, pokud vím* apod.), *-li* (*nemýlím-li se, můžeme-li to tak říci* apod.).²⁶ Tento typ představuje relativně samostatné jednotky, které se svou podobou nejvíce blíží vsuvkám neustáleným.

Do druhého typu patří velká skupina vsuvek tvořených slovesy v různých tvarech. Řadí se sem především vsuvky se slovesy mluvení, vědění, myšlení a vnímání, v nichž mluvčí hovoří sám za sebe (především, ale ne vždy, v 1. os. sg. ind. prez.), jako *domnívám se,*

²⁵ Několik specifických útvarů však z množiny vsuvek vyjímáme; jednak shodně s Hrbáčkem nepovažujeme za vsuvky interponované útvary tvořící jinou promluvu a jednak bychom odebrali jeden z typů vsuvek, o kterých mluví Vladimír Šmilauer (ŠMILAUER, 1966) – tzv. parazitní slova, jejichž funkce je omezena pouze na vyplnění prostoru, navíc pouze v mluveném projevu.

²⁶ Mezi tyto konstrukce by měla patřit i spojení s *jako*, v uvedených příkladech lze ale nalézt pouze jeho jedinou variantu *jako je Bůh nade mnou*.

doufám, mám pocit, myslím, prosím, připadá mi, věřím, vím, tuším i řekl bych, zdá se mi apod., nebo obecně za kolektiv (tvary 3. os. sg.), jako *říká se, to se ví, zdá se*, dále vsuvky obracející se k adresátovi (často ve 2. os. sg. ind. prez. nebo v imperativu) jako *odpusťte, promiňte, raďte odpustit, věřte, víte*, ale i *říkám vám* apod. Dále se sem počítají i speciální obraty jako *dejme tomu, jen co je pravda, není pochyb* apod. Jedná se o přechodný typ.

Třetí typ tvoří všechny ostatní vsuvky neslovesné bez ohledu na jejich původ. Jsou sem tedy vedle vsuvek vzniklých z útvarů slovesných elipsou, krácením či spřahováním (*zkrátka, konkrétně, mimochodem, popravdě, lépe, mezi námi; jistě, pravděpodobně, určitě, zřejmě, pochopitelně, patrně, samozřejmě, možná; kupodivu, naštěstí, bezpochyby, bohudík, bohužel, chválabohu, želbohu, (zkrácené žel), bůhví, doslova* apod.) začleněny i výrazy, které Rulíková řadí „pouze k výrazů neskladebným“ (RULÍKOVÁ, 1973, s. 86), jako *asi, snad prý, ovšem, hlavně*.²⁷

²⁷ Mezním případům, jako jsou například všechna spojení s přičestím *řečeno*, s adverbium *netřeba* apod., nebude věnována speciální pozornost, řadili bychom je však spíše ke druhému typu.

7 Vymezení částic ve vybrané odborné literatuře

V následujícím přehledu se pokusíme popsat různá pojetí částic²⁸ ve vybraných mluvnicích a jiných lingvistických pracích, v nichž se výklady o částicích – jejich definice, dělení apod. – objevují. Publikace řadíme chronologicky, za výchozí pokládáme *Českou mluvnici* Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky; jedná se o jednu z prvních mluvnic, v níž je slovní druh částic samostatně vydělen.²⁹ Texty týkající se jistotněmodalitních částic jsou podrobněji rozebrány v následující kapitole.

V *České mluvnici* jsou částice definovány jako neohebná slova, která uvozují samostatné věty a naznačují jejich druh (rozkaz, zvolání, otázku), různé modální či citové zabarvení, nebo mohou vyjadřovat významové odstíny různých větných členů. Samy nejsou větnými členy ani nespojují věty a mohou být umístěny na začátek věty, již uvozují, nebo před člen, který zvýrazňují. Podle autorů se částicemi mohou stát i jiné slovní druhy („poklesnou-li“) – např. spojky, příslovce (autoři konkrétně uvádějí příslovce přitakací a vybízezí, jako *ano, ba, dobrá, tak*, a způsobová, např. *asi, snad, prý*) a citoslovce.

Kopečný v *Základech české skladby* vyhrazuje termín „částice“ pouze pro „opravdové partikule, tj. zlomky slov, které poklesly na formanty: *-pak, -že, -li...*; *bych, by... jsem, jsi, jsme, jste* jakožto morfémy na označení osob kondicionálu nebo minulého tvaru“ (KOPEČNÝ, 1962, s. 148) čili „slova pokleslá na slovotvorný prostředek nebo prostředek tvarotvorný“ (tamtéž, s. 71). Místo tradičního slovního druhu částic pak zavádí speciální skupinu tzv. modálních slov, k nimž řadí zejména většinu modálních adverbii (kromě těch, která mají blízko k tzv. predikativům). V příkladech těchto modálních adverbii se ovšem objevují i výrazy tradičně pojímané jako částice (sám Kopečný na částicový charakter některých z nich upozorňuje).

V *Nauce o českém jazyku* Vladimír Šmilauer řadí částice vedle předložek a spojek mezi neohebné slovní druhy netvořící větné členy a definuje je jako výrazy vyjadřující vztah mluvčího ke větě nebo k jednotlivým členům věty. Dělí je podle různých kritérií na výrazy, které mohou uvozovat větu a označovat její druh, modální nebo citovou povahu (*Kdybys nemluvil!*), vyjadřovat stanovisko mluvčího k obsahu věty (částice modální – *jistě možná, chválabohu, žel*), mít větnou platnost (přitakací – *Ano., Ovšem., Zajisté.*, nebo zápornou – *Ne.*,

²⁸ V některých výkladech se užívá rovněž termín „partikule“ v tomtéž smyslu. Srov. poznámku 33.

²⁹ Odkazovat budeme na páté vydání z roku 1986. Poprvé však mluvnice vyšla v roce 1951 – tento fakt zohledňujeme a umísťujeme ji (mimo jiné i proto) na první místo, ačkoliv ostatní publikace řadíme podle data vydání, s nímž pracujeme.

Nikoli.), zdůrazňovat jednotlivé členy (*i, ani, jen, zvláště*) nebo dodávat výpovědi rázu důvěrnosti a familiárnosti (citové částice – *to*). Rovněž uvádí dělení částic podle původu – kromě vlastních částic (*ať, necht', bodejt', prý*) mohou vznikat ze slov ohebných (*to, ono, což, tuším*), z příslovcí (*vážně, zřejmě*) a ze spojek podřadicích (*zda, -li, zdali, aby kdyby, že*) i souřadicích (*i, ani, také, však*).

Druhý díl akademické *Mluvnice češtiny* řadí částice spolu s předložkami a spojkami mezi nezákladní slovní druhy, konkrétně mezi tzv. nesamostatné slovní druhy (vedle tzv. nastavbových slovních druhů, jimiž jsou zájmena a číslovky). Částice „vyjadřují vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti, k adresátovi, k obsahu či členění textu; nejsou komponenty ZVS a jejich derivátů a neúčastní se na jejich stavbě ani jako pomocné prvky“ (MČ 2, 1986, s. 228). Autoři dále upozorňují na jejich expresivitu a s ní související aktualizaci funkci, čímž se rozumí „každé subjektivní, tj. z hlediska mluvčího motivované zvýraznění jazykových prostředků v textu pomocí částic. Částice tedy vyjadřují změnu, posun, upozornění na jazykový prostředek v textu, a to na pozadí obvyklosti, neutrálnosti textu bez částice“ (tamtéž, s. 228). Rovněž konstatují, že částice mohou nabývat různých významů a asi čtvrtina jich je homonymních s jinými slovními druhy (spojkami, příslovci, citoslovci a ohebnými slovními druhy), nemají ovšem samostatnou, vyhraněnou spojovací funkci (na rozdíl od spojek), se slovy, ke kterým se vztahují, nevytvářejí syntagmata (na rozdíl od příslovcí) a netvoří samostatnou výpověď (na rozdíl od citoslovcí). Částice jsou zde podle funkčně-sémantických distinktivních rysů rozděleny na čtyři kategorie – částice apelové (též výzvové nebo kontaktové), hodnotící, emocionální a částice strukturující text. Ve všech těchto kategoriích jsou dále děleny na několik podtypů.

Autoři také zdůrazňují častou nejednoznačnost při rozlišování částic od některých jiných slovních druhů a na možnou plynulost přechodu mezi částicemi a těmito slovními druhy. Např. hodnotící částice mohou v různých pramenech být považovány jak za částice, tak za příslovce, v některých případech jsou uvedeny obě možnosti (srov. oddíl 9.2). Homonymie se objevuje rovněž u částic strukturujících text, a to jednak se spojkami a jednak s příslovci (zde je za rozhodující kritérium považována větněčlenská platnost; příslovce tvoří větný člen, částice nikoli).

Rovněž v *Mluvnici současné češtiny* zařazuje Jan Táborský částice mezi neohebné neplnovýznamové slovní druhy a upozorňuje zejména na jejich heterogenost a homonymii s jinými slovními druhy. Částice podle něj obohacují výpověď o nějaký specifický pragmatický rys, vyjadřují vztah mluvčího k výpovědi z hlediska jejího kontextu, obsahu, formy či z hlediska reality. Nezapojují se do syntaktické struktury a netvoří větné členy

ani samostatnou výpověď. Ve výkladu Táborský dále tvrdí, že částicím jsou podobné některé výrazy jiného charakteru, a to víceslovné nebo slovesné, které byly původně vsuvkami (např. *pokud vím, jestli se nemýlím, myslím, zdá se*). Obecně částice dělí z hlediska funkce a významu na postojové (modální), pocitové (emocionální), hodnotící (evaluativní), zesilovací (intenzifikační) a členící text (první kategorie je rozdělena na další podtypy), přičemž se konstatuje, že většinu částic do jedné z těchto kategorií zařadit lze a některé částice mohou být součástí i více kategorií.

V publikaci *Čeština – řeč a jazyk* jsou částice vymezeny jako neplnovýznamový neohebný slovní druh, vyjadřující modalitu, popř. uvozující věty. Dále je jim částečně věnována pouze kapitola o výpovědní modalitě, konkrétně o modalitě jistotní, jejímž autorem je Josef Hrbáček (viz kap. 8).

Marek Nekula v *Příruční mluvnici češtiny* definuje částice jako velmi různorodou skupinu neohebných výrazů se synsémantickým významem, vyjma spojky a předložky (termín partikule vyhrazuje pro nerozlišující označování všech neohebných výrazů se synsémantickým významem, tedy včetně spojek a předložek). Dělí je podle funkce a formálních vlastností (zároveň ale upozorňuje i na to, že jejich konkrétní užití se váže také na ostatní výrazové prostředky výpovědi, obsah výpovědi a konkrétní jazykový i mimojazykový kontext) na částice modální, intenzifikační, výtýkací (fokusační), modifikační, odpověďové, negační a práci, a zvláště se pojednává ještě o větných adverbiiích.

Částicím je věnována samostatná kapitola také v *Akademické gramatice spisovné češtiny*. Miloslav Vondráček v ní tvrdí, že částice „plní roli široce pojatých sémantických modifikátorů výpovědi nebo její části. Vyjadřují pragmatický vztah mluvčího ke komunikační situaci včetně adresáta a sdělovaných obsahů, struktury komunikátu a funkcí jeho částí“ (AGSČ, 2013, 87). Z hlediska morfologického se podle něj jedná o neohebný slovní druh, z hlediska syntaktického se nechovají jako větné členy – nezapojují se do větné struktury ani netvoří samostatné větné ekvivalenty. Dále uvádí, že jsou často tvořeny transpozicí z jiných slovních druhů (ze všech kromě předložek) a klasifikuje je z hlediska funkce a dělí na částice apelové, hodnotící, emocionální a strukturující text (podrobněji děleny nejsou). Samostatně se pojednává o částicích, které patří mezi prostředky užívané pro vyjádření různé míry jistoty mluvčího o sdělovaném obsahu (tedy tvoří vedle modálních sloves a dalších výrazů prostředky jistotní modality).

8 Jistotněmodalitní částice, jejich definice a konkrétní příklady

Jistotněmodalitní, modalitní, modální částice, případně též epistémické částice či partikule představují zvláštní typ výrazů, které fungují jako prostředky pro vyjadřování (jistotní) modalit.³⁰ Z výkladů uvedených v předchozí kapitole vybíráme ty, které se jim věnují podrobněji.

Zcela specifické je pojetí Františka Kopečného. Částice jako samostatný slovní druh v *Základech české skladby* vůbec nevyděljuje, zavádí ovšem zvláštní skupinu tzv. modálních slov. K nim řadí především převážnou část modálních adverbíí, mezi nimiž se však objevují i slova tradičně chápaná jako částice (resp. částice modalitní) nebo výrazy částicového charakteru (což Kopečný sice přiznává, ale termín „částice“ vyhrazuje pro zcela jiný jev). Mezi modální slova řadí větná adverbia odpověďová *ano, ne, nikoli*, hodnotící *dobře/dobrá*, dále slova jako *prý, asi, snad, sotva, jistě, patrně, zřejmě, třeba, možná*, která mohou vyjadřovat buď modalitu členskou, pokud se přimykají k jinému větnému členu než k přísudku, nebo větnou – přísudkovou; rovněž k nim Kopečný řadí výrazy s člensky vytýkavým rázem jako *dokonce, zvláště, zejména, právě*, omezující (nebo vybízející) *jen*, výrazy *teprve, až, už, ještě* s odstínem časovým (přičemž konstatuje, že právě *teprve* a *až* se pro svojí nesamostatnou povahu blíží částicím), dále parentetická adverbia *bohužel, bohudík, naneštěstí, naštěstí* a také slova typu *kéž, necht', at', zdali, zdalipak, což, copak* apod. (tradičně chápané jako částice).

Vladimír Šmilauer o částicích jako o slovním druhu obecně sice nehovoří, ale v rámci různých výkladů pojednává o některých dílčích typech částic (např. zdůrazňovací, vytýkací apod.), mimo jiné právě i o modálních částicích, které řadí mezi výrazy parentetického původu (ŠMILAUER, 1972, s. 296). Jedná se např. o *jistě, nepochybně, zajisté, asi, snad, patrně, možná, myslím, prý, říká se, bohudík, na štěstí, bohužel, žel, arci, právem*, které se vztahují „k obsahu celé věty, ale netvoří se žádným členem syntaktickou dvojicí“ (tamtéž, s. 296), mají různé významy a funkce.

Ve druhém díle akademické *Mluvnice češtiny* jsou jistotněmodalitní částice zařazeny

³⁰ Obecný pojem modalita je podle Encyklopedického slovníku češtiny chápán a vymezován značně nejednotně. Společné pro různá pojetí modalit je však to, „že se její podstata spatřuje ve vztazích mezi složkami komunikačního procesu, tj. především mezi mluvčím, větou/výpovědí a objektivní skutečností. Nejobecněji řečeno, mluvčí podává ze svého hlediska nějakou větu/výpověď o části objektivní reality“ (ESČ, 2002, s. 265). Jistotní modalita (též epistémická, pravdivostní, pravděpodobnostní modalita nebo epistémický postoj) pak představuje pouze jeden její typ. Encyklopedický slovník češtiny ji definuje jako indikaci „různé míry jistoty mluvčího o platnosti sdělovaného obsahu“ (tamtéž, s. 267). K jejímu vyjadřování slouží jednak prostředky lexikální, mezi něž kromě epistémických částic patří ještě epistémické predikátory a modální slovesa, a jednak prostředky gramatické jako futurum nebo ustálené syntaktické formy vzniklé z vedlejších vět.

vedle voluntativněmodalitních do skupiny modalitních částic, která tvoří jednu z podkategorií částic hodnotících. Jistotněmodalitní částice jsou zde definovány jako výrazy vyjadřující hodnocení z hlediska jistoty o platnosti obsahu textu nebo jeho části, a to v různé míře; pohybují se na stupnici mezi dvěma hraničními body, které lze popsat schématem „je jisté, že V“ – „je jisté, že non V“ (MČ 2, 1986, s. 233). V příkladech jsou uvedeny výrazy *ano, bezesporu, bezpochyby, beztak, beztoho, dobře, dozajista, jistě, jistěže, nepochybně, očividně, ovšem, pravda, rozhodně, stejně, určitě, zajisté, zaručeně, zjevně* vyjadřující jistotu o platnosti nějaké skutečnosti, dále *nejspíš, patrně, pravděpodobně, zřejmě* pro signalizaci pravděpodobnosti, *asi, možná, snad* pro nejistotu, *leđa, sotva* naznačující téměř jistou neplatnost nějakého výroku a *bodejť, chraňbůh, kdepak, ne, nic, nikoliv* vyjadřující úplnou jistotu o neplatnosti výroku. Autoři dále uvádějí, že některé výrazy mohou být obohaceny o další sémantický rys, konkrétně mohou také vyjadřovat nejistotu spolu se stavem vědomosti či nevědomosti mluvčího o platnosti výroku: *bůhsud', bůhví, čertví, kdoví; jako, prý, údajně* apod.

V příručce *Čeština – řeč a jazyk* Josef Hrbáček jistotněmodalitní částice označuje za základní prostředek vyjadřování jistotní modaloty. Tu pak definuje jako vyjádření stupně jistoty, s níž mluvčí tvrdí nějaký výrok, a rozděluje ji na modalitu celkovou, vztahující se k výpovědi jako k celku, a částečnou, vztahující se pouze k některé části výpovědi. Jako příklady částic pro vyjádření jistoty jmenuje výrazy *jistě, určitě, nepochybně, zřejmě*, pro ujišťování *opravdu, fakt*, pro nižší nebo vyšší stupeň nejistoty *asi, snad, patrně, možná* a částici *prý* pro signalizaci cizího tvrzení. Rovněž říká, že povahy modálních částic mohou nabývat i slovesa v konkrétním tvaru 1. os. j. č. indikativu, např. *myslím, tuším*.³¹

V *Příruční mluvnici češtiny* Marek Nekula v rámci dělení částic samostatnou kategorií jistotně modalitních částic nevyčleňuje, v kapitole pojednávající o postojích ale hovoří o epistémických partikulích, jedná se pouze o jiný název téhož jevu. Považuje je za jeden z lexikálních prostředků, jímž lze vyjádřit jistotněmodalitní (neboli epistémické) postoje. Uvádí příklady *nesporně, jistě, očividně, rozhodně, zaručeně, bezpochyby, určitě, nepochybně, zajisté, dozajista, zjevně, zřejmě, nejspíš, patrně, pravděpodobně, asi, třeba, možná, stěžl, sotva*. Definuje je jako výrazy, které se nestávají větnými členy a je jich většinou užíváno jako vsuvek. Zároveň poukazuje na fakt, že povahy epistémických partikulí mohou nabývat i jiné, často víceslovné výrazy: *podle všeho, podle všech známek, pokud vím, jestli se*

³¹ „Různý stupeň své jistoty o reálné platnosti tvrzení může mluvčí vyjádřit také konstrukcí podobnou větě složené, kde na místě hlavní věty je modální výraz a formou vedlejší věty je vyjádřeno vlastní obsahové jádro sdělení.“ (ČŘJ, 2011, s. 275.)

nemýlím, pokud se pamatuji, pokud mě paměť neklame, bůh sud'. Jejich částicový charakter zdůvodňuje identickou funkcí těchto spojení a jejich parentetickou povahou. K podobnému závěru dochází i v případě epistémických predikátorů, tedy výrazů typu *věřím, jsem si jist(ý), je nesporné, je pravděpodobné, je zřejmé, je možné, je vyloučeno, předpokládám, mám dojem (pocit), soudím, hádám, myslím, počítám, tuším, pochybuji, zdá se (mi), připadá mi, mám za to* apod. Mnohé z nich se při vložení stávají partikulemi (v příkladech uvedeny zejména jednoslovné *myslím, doufám, hádám* apod.), což je dokázáno možností užití je jako vsuvky, oslabením základního významu, typickou formou a možností nahradit je jinými částicemi podobného významu.

Za jeden z prostředků pro vyjádření různých stupňů jistoty a nejistoty o sdělovaném obsahu považuje částice i František Štícha v *Akademické gramatice spisovné češtiny*, rovněž je však nevyděluje jako samostatný typ. Za nejčastější považuje výrazy *asi, možná, snad, třeba, patrně, nejspíš, pravděpodobně, určitě, jistě, zajisté, nepochybně, bezpochyby* pro kladné a *sotva, stěží* pro záporné tvrzení. Některým částicím pak přisuzuje speciální charakteristiky: částice *zajisté* se stylově vymyká a působí jako knižní či komický prvek, částice *asi, možná, snad, třeba, patrně* nejsou libovolně zaměnitelné, ale lze je užit jen v určitých kontextech, částice *(zcela) určitě, jistě, (zcela) nepochybně, bezpochyby, zajisté, nejspíš* vyjadřují vysokou míru subjektivního přesvědčení o platnosti sdělovaného obsahu a částice *sotva* se zcela vymyká svou význačností.

8.1 Větná příslovce (adverbia)

Modální částice považuje za jeden z prostředků pro vyjadřování jistotně modalitních postojů také Miroslav Grepl ve *Skladbě spisovné češtiny* i *Skladbě češtiny*.³² Uvádí příklady *nesporně, rozhodně, zaručeně, bezpochyby, určitě, jistě, nepochybně, zajisté, dozajista, zjevně, zřejmě, nejspíš, patrně, pravděpodobně, asi, třeba, možná, stěží, sotva* a víceslovné výrazy *podle všeho, podle všech známek, pokud vím, podle mého názoru (soudu), jak to vypadá, jak já to vidím, jak si myslím, co já vím, jestli se nemýlím, pokud se pamatuji, pokud mě paměť neklame* apod., které se rovněž chovají jako částice – „užívá se jich jako vsuvek, a stojí-li na začátku věty, nepojí se s vedlejší větou se spojkou *že*“ (GREPL – KARLÍK, 1998, s. 483). Podle Grepla se ovšem modální částice někdy rovněž označují za tzv. větná příslovce, která netvoří větné členy, nenavazují syntaktické vztahy, „mají povahu vsuvek“ (tamtéž, s. 483). Grepl tvrdí, že se může jednat i o „skutečné“ vsuvky – o pokleslé vložené věty, např. *možná, prý, pravděpodobně*. Výrazy jistotní modalit se podle něj mohou chovat

³² V obou publikacích jsou výklady totožné, citováno bude z novější *Skladby češtiny* (GREPL – KARLÍK, 1998).

jako predikátory (pojí se s vedlejší větou) nebo právě jako modální částice, přičemž pak ztrácejí větnou povahu.

Některé další publikace oba termíny, modální částice a větná příslovce, nepovažují za ekvivalentní, a skupinu tzv. větných příslovcí (adverbií) definují ještě na základě dalších, specifických rysů.

Druhý díl *Mluvnice češtiny* za určující charakteristiku větných adverbií považuje výpovědní hodnotu – výrazy typu *ano, ba, baže, ne, nikoli, dobře, správně, pravda, chraňbůh, kdepak* apod. řadí ke zcela specifickému typu částic, tzv. větným příslovcím, mají-li větotvornou funkci. Od klasických částic je podle ní lze odlišit postavením příklonek – zatímco u těchto částic integrovaných do výpovědi se nacházejí zásadně v enklitické pozici, u větotvorných částic je tato pozice vyloučena.

V *Příruční mluvnici češtiny* jsou větná adverbia popsána v rámci kapitoly o částicích, ale definována jsou negativně vzhledem k adverbiím – od běžných adverbií se odlišují tím, že mohou být vyčleněny i mimo větu a mohou ji jako celek komentovat (nikoliv pouze sloveso). Nelze se na ně ptát, ani je negovat, mohou stát v záporných větách a odpovídají na zjišťovací otázky. „Jako větná adverbia se chovají modální (větná) adverbia typu *bohužel, naštěstí, rád* apod., které signalizují emocionální postoj mluvčího k obsahu výpovědi, který též hodnotí, spojovací adverbia typu *přesto, (a/ale) přece* apod., izolované částice jako *ovšem a každopádně*, funkčně blízké modifikačním částicím, i jiné výrazy“ (PMČ, 2012, s. 367).

9 Shrnutí

9.1 Obecná charakteristika částic

Odborná literatura tedy vesměs (vyjma specifický přístup Františka Kopečného) považuje částice (partikule)³³ za slovní druh označující neohebné synsémantické výrazy, které se nezapojují do větné struktury, netvoří větné členy, ale ani samostatnou výpověď. Také jsou charakterizovány z hlediska svého obsahu (mohou vyjadřovat vztah mluvčího k určitým skutečnostem – k vlastní výpovědi, jejímu obsahu či formě, k adresátovi, k vnější realitě apod.) nebo s ohledem na svou specifickou funkci, přičemž tyto prvky jsou pro definici částic často vnímány jako klíčové; částice mohou obohacovat výpověď o jistý sémantický či pragmatický rys a modifikovat tak původní výpověď. V tomto smyslu se mohou vztahovat jak k celé větě, tak k jednotlivým větným členům. Na základě funkčních a obsahových rysů pak také bývají často děleny. Klasifikace je však nejednotná, autoři částice člení do různých kategorií a také užívají různou terminologii k jejich označení. Velké množství částic se navíc může objevovat ve více funkcích a lze je tedy zařadit do více kategorií.

9.2 Homonymie částic

Většina výkladů ve výše uvedené literatuře rovněž upozorňuje na heterogenost slovního druhu částic a jeho homonymii s jinými slovními druhy, která je dána různým původem částic. Částice totiž mohou vznikat transpozicí ze všech ostatních slovních druhů vyjma předložek. Od prvních pěti slovních druhů se odlišují neohebností, od spojek je lze rozlišit tím, že na rozdíl od nich nemají specifickou gramatickou funkci spojovací – nespojují věty ani jednotlivé výrazy. Hranice mezi citoslovci či příslovci a částicemi je méně jasná, hovoří o ní například MČ 2 (viz kap. 7), a stává se dokonce tématem samostatných studií (VONDRÁČEK, 1998 a 1999), z nichž je zjevné, že slovnědruhovou platnost problematických výrazů nelze hodnotit bez kontextu. Miloslav Vondráček analýzou konkrétních příkladů z vybraných mluvnic a slovníků dospívá ke kritériím, podle nichž lze jasněji určit, zda daný výraz k částicím patří.

V případě citoslovcí je podle Vondráčka (až na výjimky) rozhodující jejich platnost větného ekvivalentu. Pokud slovo tvoří samostatnou výpověď a je samo o sobě plně sdělné, jedná se o citoslovce, částice naproti tomu mohou výpověď pouze modifikovat. Při přechodu výrazů k částicím (partikulizaci) dochází také k jejich desémantizaci (ztrátě nebo oslabení

³³ Především ve starší literatuře je termínem „partikule“ označována celá skupina nesamostatných neohebných slovních druhů – částice, předložky i spojky. Dnes se převážně chápou oba termíny jako ekvivalentní. V našem výkladu se pro zjednodušení budeme držet výrazu „částice“.

původního lexikálního významu), zatímco u citoslovcí Vondráček hovoří o resémantizaci (restrukturaci významů).

Rozlišení částic od příslovcí je poněkud složitější. Nelze zde totiž plně uplatnit kritérium neplnovýznamovosti, protože některé partikulizované výrazy si původní význam do jisté míry ponechávají, jde spíše o jeho oslabení. Za určující faktor tedy Vondráček označuje jeden z charakteristických rysů příslovcí, konkrétně fakt, že rozvíjejí sloveso, adjektivum, či jiné adverbium. U zkoumaných příkladů (Vondráček se zabývá pouze měrovými a tzv. větnými adverbii) pak konstatuje, že jestliže „jazykový prostředek vyjadřuje měrovou okolnost, za níž platí statický příznak substance (vlastnost vyjádřená zprav. adjektivem – *Děšť byl velmi silný*), dynamický příznak substance (děj nebo stav, zprav. vyjádřený slovesem – *Dítě trochu plakalo*) či příznak těchto příznaků (jiná okolnost, vyjádřená zprav. příslovcem *Řekl to zcela otevřeně*)“ (VONDRÁČEK, 1999, s. 77–78), pak se jedná o adverbium. Částice naproti tomu vyjadřuje postoj mluvčího k míře příznaku („tj. modifikuje jeho platnost ve smyslu zdůraznění [...] či významové restriktce“ (tamtéž, s. 78)) nebo k výstižnosti modifikovaného prostředku. Dále konstatuje, že rozlišení měrových adverbií od částic často závisí „na sémantice specifikovaného nebo modifikovaného prostředku. Pokud jeho význam kvantifikaci vylučuje, je třeba uvažovat o částicové funkci sporného lexému“ (tamtéž, s. 78). Slovnědruhovou platnost může nicméně ovlivňovat i slovosled nebo individuální interpretace významů některých transponovaných výrazů. Příslušnost k jednomu ze slovních druhů tedy nelze ve všech případech jednoznačně prokázat.

9.3 Jistotněmodalitní částice

Jistotněmodalitní částice dle výše uvedených výkladů (kap. 8) představují zvláštní druh částic se specifickou funkcí: jedná se o výrazy, které primárně vyjadřují různou míru jistoty mluvčího o platnosti nebo neplatnosti obsahu nějakého textu nebo jeho části, mohou však být rozšířeny o další sémantické rysy. V odborné literatuře jsou někdy vydělovány jako jedna z kategorií slovního druhu částic, jindy tvoří samostatnou kapitolu ve výkladech o modalitě, výpovědních postojích apod. (v tomto případě jsou pak spíše označovány jako epistémické partikule). Někteří autoři je však za částice nepovažují, přisuzují jim jinou slovnědruhovou platnost, nebo o nich pojednávají jako o výrazech částicové povahy v rámci jiných, často rozsáhlejších celků, zabývajících se (jistotní) modalitou, komunikačními funkcemi, postoji mluvčího apod.

V souvislosti s jistotněmodalitními částicemi někteří autoři hovoří také o tzv. větných adverbiiích. Tímto termínem jsou označovány buď jistotněmodalitní částice, které vznikly poklesnutím původně větných útvarů, nebo ty, které jsou pociťovány jako samostatné

a „větovorné“. Rovněž tak mohou být označována adverbia, která se nevztahují pouze k jednomu členu, ale k celé větě.

10 Srovnání ustálených vsuvek a jistotněmodalitních částic

Lze říci, že oba typy útvarů a jejich charakteristické rysy jsou si v některých aspektech podobné. Fakt, že se obě skupiny do jisté míry kryjí, je patrný i z množství stejných příkladů, uvedených výše v přehledech odborné literatury (konkrétně jde zejména o velké množství vsuvek druhého a třetího typu (viz odd. 6.3) a některé jistotněmodalitní částice).

Ustálené vsuvky a jistotněmodalitní částice, stejně jako vsuvky i částice obecně, mohou mít podobu formálně různorodých jednotek; jednotlivých slov, slovních spojení i delších a složitějších útvarů. V obou případech se navíc může jednat o jednotky různého slovnědruhového původu. Z hlediska základního kritéria syntaktického mezi nimi není rozdíl – nejsou větnými členy, nevytváří tradiční syntaktické vztahy s jinými členy, nezapojují se do větné struktury. Sémantická blízkost vsuvek a částic obecně se pak projevuje např. v tom, že bývají děleny do podobných kategorií.

Ani užší skupinu ustálených vsuvek a skupinu jistotněmodalitních částic nelze na základě obsahové náplně přesvědčivě odlišit a z hlediska pragmatického mohou oba typy útvarů plnit podobné specifické komunikační funkce. U ustálených vsuvek lze nalézt některé výrazy vyjadřující různou míru jistoty nebo nejistoty mluvčího o platnosti sdělení, jeho části apod., někteří autoři hovoří o jejich podobnosti s prostředky vyjadřování modality, případně rovnou o jejich možné modální funkci, tyto rysy tedy mohou být charakteristické pro oba typy jevů. A naopak i v rámci specifického druhu jistotněmodalitních částic se mohou objevovat výrazy, jimž je přisuzován parentetický charakter nebo jsou označovány jako útvary parentetického původu.

Bylo by však možné uvažovat o distinkci založené na vztahu těchto dvou jevů ke větě a k výpovědi.³⁴ Ustálené vsuvky větného charakteru, tedy tvořené slovesem nebo ze slovesných vsuvek odvozené, by bylo možné odlišit od neslovesných výrazů, potenciálních (jistotněmodalitních) částic (srov. pojetí B. Rulíkové).³⁵ Z hlediska tohoto přístupu by ovšem některé útvary byly poněkud obtížně zařaditelné. Některé vsuvky jako *myslím*, *prosím* apod. mohou být významově oslabeny a ztrácejí tedy slovesnou platnost, či např. *prý*, které Rulíková mezi ustálené vsuvky nepočítá, vztah k slovesu má,

³⁴ V následujícím textu bude věta chápána jako základní jednotka jazykového systému primárně určená přítomností predikátu – slovesa v určitém tvaru. Výpověď pak bude pojímána jako nejmenší jednotka promluvy zakotvená v konkrétní komunikační situaci, primárně vymezená jako sémanticky i intonačně uzavřený celek s komunikační funkcí.

³⁵ Rulíková ovšem mluví o jejich výpovědní hodnotě, kterou posuzuje právě podle slovesného charakteru vsuvek, resp. jejich původní predikační funkce.

ačkoliv fakticky již pocíťován není.³⁶ Z tohoto pohledu by tedy bylo vhodné sporné útvary zařadit do určité přechodové oblasti a vztah mezi ustálenými vsuvkami a jistotněmodalitními částicemi vnímat jako škálu.

Vedle toho lze i ustálené vsuvky chápat jako samostatné výpovědi (srov. koncepci J. Hrbáčka – podle něj jsou však ustálené vsuvky tvořeny i útvary nevýpovědního charakteru; ty jsou pak určeny především svým asyntaktickým zapojením do věty) na rozdíl od částic, které výpovědi netvoří. Toto hledisko považujeme za nosné, ačkoliv ani tak by nebyly zcela vyřešeny ty případy, kdy dochází k oslabení nebo ztrátě původního významu vsuvek, jejich těsnějšímu zapojení do věty apod., což přispívá k tomu, že je poněkud sporné chápat je obecně jako samostatné výpovědi.

³⁶ Vedle etymologie (srov. REJZEK, 2001, s. 511) je pro výraz *prý* také určující např. jeho trvalý vztah ke 3. slovesné osobě (užíváme jej tehdy, chceme-li odkázat na cizí zdroj našeho sdělení, vyjádřit, že „někdo něco tvrdí“ apod.).

11 Pozice ustálených vsuvek ve větě a jejich vztah ke větě a větným členům

Výše uvedená odborná literatura o vsuvkách a částicích vesměs uvádí, že se tyto útvary mohou vztahovat jak k celé větě, tak k jejím částem. Avšak v předchozím výkladu jsme pojednali i o speciální skupině tzv. větných adverbii, která někteří autoři odlišují od klasických slovních druhů částic či adverbii, protože se vztahují pouze k celé větě. Autoři tedy větná adverbia vyjímají kvůli jejich funkci komentovat větu jako celek (ovšem také i kvůli jejich charakteru samostatných výpovědí). Vedle toho jsou pak také v rámci různých pojednání o částicích určité výrazy považovány za výrazy parentetického rázu či povahy vsuvek. Je přitom poukazováno na jejich výpovědní samostatnost nebo schopnost vztahovat se pouze k celku věty (ačkoliv v některých případech lze toto označení interpretovat i jako zdůraznění prosté vloženosti těchto výrazů). Charakter vztahu mezi ustálenými vsuvkami či jistotněmodalitními částicemi a větnými členy by tedy mohl být považován za jeden z dalších faktorů, který lze brát v úvahu, chceme-li ustálené vsuvky a jistotněmodalitní částice odlišit.

O souvislosti mezi umístěním vsuvek ve větě a jejich vztahem k ostatním členům věty podrobněji pojednává pouze Blažena Rulíková. Vychází zejména z obsahové náplně parentezí a zabývá se postupně vsuvkami vztahujícími se k předcházejícímu slovu (či víceslovné části), k následujícímu slovu (či víceslovné části) a vztahujícími se k celé základní výpovědi;³⁷ ty, dle Rulíkové, se objevují zejména na předělu mezi jádrem a východiskem, často v blízkosti slovesa, a jejich umístěním může být rovněž ovlivňován rozsah rématu.³⁸ Ustálené vsuvky, o nichž pojednáváme, převážně patří k typu vsuvek vztahujících se k celé základní výpovědi. V následujícím textu se ovšem pokusíme zvlášť pojednat o výše vymezených třech typech ustálených vsuvek (viz oddíl 6.3) a analyzovat jejich chování při umístění do různých pozic ve větě. Z každé skupiny vybíráme jednoho zástupce.³⁹

³⁷ Parenteze týkající se předcházejícího slova podle ní bývají nejčastěji umístěny bezprostředně za tímto slovem (a mohou podle ní i oddělit přívlastkovou větu od řídicího členu), případně též za členem rozvíjejícím toto slovo (je-li rozvito). Mohou však podle Rulíkové stát i mezi členem rozvíjejícím a rozvíjeným, není to ale příliš obvyklé. Autorka dále uvádí, že u vět s bezpříznakovým slovosledem se parenteze vztahující se k předcházejícímu slovu častěji objevují v tematické části (přičemž mohou být rovněž umístěny v předělu mezi tématem a rématem a zdůrazňovat tak rematickou část). Naopak parenteze týkající se následujícího slova dle Rulíkové bývají umístěny bezprostředně před tímto slovem a u vět s bezpříznakovým slovosledem se častěji objevují v rematické části.

³⁸ Ke zvláštním případům pak podle Rulíkové patří parenteze, „které jsou předsunuty před obsah celé základní výpovědi a umístěny za nějakým formálním slovem, např. po spojce, aby ráz vloženosti byl zachován“ (RULÍKOVÁ, 1973, s. 94), nebo ty, po nichž je znovu zopakováno jim předcházející sdělení.

³⁹ Uvádíme vlastní příklady.

Příklad I

1. Tatínek, *jak se domnívám*, koupil mamince dárek.
2. Tatínek koupil, *jak se domnívám*, mamince dárek.
3. Tatínek koupil mamince, *jak se domnívám*, dárek.
4. *Jak se domnívám*, tatínek koupil mamince dárek.
5. Tatínek koupil mamince dárek, *jak se domnívám*.

V příkladě I je umístována do téže věty na různé pozice ustálená vsuvka prvního typu *jak se domnívám*, jíž mluvčí signalizuje subjektivnost svého sdělení. V první větě se objevuje ve standardní pozici před predikátem a vztahuje se tedy k celku věty, do které je vložena. Stejně je tomu i ve čtvrté a páté větě, v nichž je vsuvka anteponována a postponována. Ve třetí a čtvrté větě lze vsuvku chápat jako předěl mezi východiskem a jádrem výpovědi; v jednom případě by tedy bylo zdůrazňováno celé spojení *mamince dárek*, v druhém případě pouze předmět *dárek*. Stále bychom však tuto vsuvku chápali jako samostatný výpovědní útvar, vztahující se k celku věty, a význam vět interpretovali podobně.

Příklad II

1. Tatínek, *tuším*, koupil mamince dárek.
2. Tatínek koupil, *tuším*, mamince dárek.
3. Tatínek koupil mamince, *tuším*, dárek.
4. *Tuším*, tatínek koupil mamince dárek.
5. Tatínek koupil mamince dárek, *tuším*.

Domníváme se, že věty v příkladě II, tedy s vloženou ustálenou vsuvkou druhého typu *tuším* (s funkcí signalizovat subjektivnost sdělení a zároveň menší míru jistoty o jeho pravdivosti), jsou obdobné jako věty v příkladě I. Za jediný rozdíl pokládáme absenci spojky ve čtvrté větě (v předchozím příkladě je spojka součástí ustálené vsuvky) a chápeme tuto větu jako chybnou, považovali bychom za vhodnější změnit ji na podřadné souvětí se závislou vedlejší větou předmětnou doplněním spojky *že* (nebo i jiné spojky).

Příklad III

1. Tatínek *tuším* koupil mamince dárek.
2. Tatínek koupil *tuším* mamince dárek.
3. Tatínek koupil mamince *tuším* dárek.
4. *Tuším* tatínek koupil mamince dárek.
5. Tatínek koupil mamince dárek_(,) *tuším*.

Výraz *tuším* jako zástupce druhého typu ustálených vsuvek z příkladu II ovšem může

být a bývá také do vět vložen, aniž by byl oddělen čárkami, tedy tak, jak ukazuje příklad III. U tohoto typu vsuvek totiž může docházet k oslabení jejich významu a ke ztrátě jejich výpovědní samostatnosti, což je signalizováno absencí jejich původního grafického zvýraznění. Z toho soudíme, že takové vsuvky jsou úžeji zapojeny do věty a v určitých pozicích se vztahují pouze k následujícímu členu, stejně jako výrazy z následujícího příkladu IV – v těchto funkcích by tedy mohly být rovněž označeny za částice.

Příklad IV

1. Tatínek *asi* koupil mamince dárek.
2. Tatínek koupil *asi* mamince dárek.
3. Tatínek koupil mamince *asi* dárek.
4. *Asi* tatínek koupil mamince dárek.
5. Tatínek koupil mamince dárek_(,) *asi*.

V příkladě IV je do téže věty umístována vsuvka třetího typu *asi*, která rovněž vyjadřuje určitou míru nejistoty či pochybnosti mluvčího o obsahu vlastního sdělení (nebo jeho části). Na rozdíl od příkladů I a II však lze význam uvedených vět při vložení této vsuvky chápat rozdílně. Domníváme se, že ve druhé, třetí a čtvrté větě tohoto příkladu se výraz *asi* vztahuje pouze k následujícímu slovu a každou větu tedy v jistém smyslu specifikuje – otázky, na něž by tyto věty odpovídaly, by byly odlišné. U druhé a čtvrté věty lze zároveň pociťovat nutnost změny slovosledu tak, aby výraz, k němuž se vsuvka vztahuje, byl umístěn do jádra výpovědi, tj. na konec věty (analogicky s větou třetí). Výraz *asi* zde chápeme jako útvar, který rozvíjí následující člen, je nesamostatný a netvoří výpověď – lze o něm tedy hovořit jako o částici. Hodnocení téhož výrazu v první větě je komplikovanější. *Asi* stojící před predikátem buď může rozvíjet pouze tento predikát (ve smyslu *koupil, nikoliv vyrobil*), nebo se může vztahovat k celé větě.⁴⁰ V prvním případě bychom *asi* pokládali, stejně jako ve třech předchozích větách, za nesamostatný nevýpovědní útvar a rovněž o něm mluvili jako o částici, ve druhém případě lze připustit obě interpretace – *asi* se blíží vsuvkám svým vztahem k celé výpovědi a částicím svou nesamostatností a nevýpovědní povahou. Naproti tomu v koncové pozici, jako je tomu v páté větě, bychom výraz *asi* hodnotili spíše jako ustálenou vsuvku; nemůže rozvíjet žádný následující člen a představuje samostatný útvar vztahující se k celku věty. Domníváme se, že by měla být v tomto případě vždy oddělena interpunkčním znaménkem, pokud tomu tak není, může být

⁴⁰ V mluveném projevu mohou být tyto varianty odlišeny také díky příznakové intonaci. Pokud by výraz rozvíjel pouze následující člen, byl by tento rozvíjený člen patrně zvýrazněn i zvukově. Charakterem této zvukové signalizace a jeho proměnami se ovšem s ohledem na rozsah práce a její zaměření především na psané texty podrobněji nezabýváme.

věta pocíťována jako agramatická.

S grafickou signalizací se tedy setkáváme zejména u vsuvek prvního typu, naopak u vsuvek třetího typu se objevuje spíše výjimečně. Ovšem i ty mohou být od celku věty odděleny, nejčastěji čárkami, ale i jinými interpunkčními znaménky (pomlčkami i závorkami). Grafická signalizace v takovém případě však může být poněkud zavádějící. Zejména u vsuvek třetího typu se totiž může jednat o příznakové užití interpunkčních znamének, resp. o jejich užití v odlišné funkci – zvýrazněný člen je jimi „pouze“ zdůrazněn, mají upozorňovat na to, že byl ve větě použit. Z tohoto hlediska by byl rozdíl mezi větami *Dárek mamince koupil, asi, tatínek.* a *Dárek mamince koupil asi tatínek.* pouze v míře akcentace jistoty mluvčího o tom, že se jednalo právě o tatínka.

Z příkladů také vyplývá, že vedle samotných vztahů ve větě (a typu vsuvky) je podstatná i větná pozice daného útvaru. Bude-li umístěn na konci věty (a v takovém případě i oddělen čárkou nebo jiným znaménkem), lze jej v podstatě vždy interpretovat jako ustálenou vsuvku vztahující se k celku věty. Ve všech ostatních pozicích je nutné zohlednit typ útvaru, případnou realizaci jeho grafického zvýraznění ve větě (a funkci tohoto zvýraznění) a rozhodnout, zda se vztahuje k celku věty či k nějakému jejímu členu.⁴¹

⁴¹ Mezi ustálenými vsuvkami se ovšem také mohou objevovat speciální případy jako např. *dej mu Pánbůh nebe.* Domníváme se, že v textu by měla být vždy oddělena čárkou a pojímána jako vsuvka, nelze ji partikulizovat, ačkoliv se obsahově týká pouze jednoho členu (někoho, o kom se mluví). Tato vsuvka totiž nese speciální ilokuční funkci (konkrétně funkci vyjadřování (jistotní) modality) a daný člen v tomto smyslu nerozvíjí.

12 Partikulizace

Jak je zřejmé z výše uvedeného výkladu (srov. odd. 9.1), slovní druh částic představuje heterogenní skupinu jazykových útvarů různých forem a také různého původu. Některé z těchto útvarů mohou tvořit výrazy s dříve jinou slovnědruhovou platností, které nabyly povahy částic – partikulí – hovoříme tedy o procesu partikulizace. Jde o jeden z typů slovnědruhové transpozice, při němž dochází k přechodu k jinému slovnímu druhu, Miroslav Grepl hovoří o jednom typu *-izace*. (Srov. GREPL, 1989, s. 95.) Podle něj partikulizace souvisí především se specifickou (a podle něj nejdůležitější) funkcí částic, kterou je „účast na indikaci komunikačních (ilokučních) funkcí a na vyjadřování subjektivních postojů mluvčího.“ (GREPL, 1989, s. 96). Partikulizace je motivována potřebou tyto různé ilokuční funkce a komunikační postoje mluvčího odlišovat. Výrazy, které těchto funkcí nabývají (mohou komunikaci specifikovat, různým způsobem odstínit apod.), mají větší sklon být partikulizovány.

Miroslav Grepl rozlišuje tři základní typy partikulizace. Při prvním z nich podle něj dochází k oslabování nebo zániku významové (i lexikálně sémantické) složky výrazů, často původně větné povahy, a k jejich ustrnutí, frazeologizaci, jež v některých případech může být doprovázena i elizí prvku původně zapojeného. Druhý typ představují útvary vzniklé suspenzí nebo kondenzací souvětných útvarů a jedná se o ustálené výpovědní formy obsahující typické obraty (složené partikule) jako *co abych, co abys, co když, co kdyby, když tak, copak že, pak že, ne abys* apod. v iniciální pozici. Třetí typ vzniká tzv. osamostatňováním souvětných klauzí, přičemž spojovací výraz se stává partikulí. Grepl tvrdí, že proces osamostatňování se týká jednak vět vedlejších (podle Grepla pak vznikají tzv. *že*-věty, *aby*-věty, *když*-věty, *jako by* – věty apod.), jednak druhých vět v parataktických souvětích, zejména odporovacích, důvodových, důsledkových a vysvětlovacích (částicemi se pak stávají výrazy jako *ale, avšak, jenže, vždyť, zato, proto* apod.) a jednak hlavních vět v apodozní⁴² pozici, jejichž odkazovací výrazy jsou pak přehodnocovány na částice (*přece, beztak, stejně, takjakotak, nicméně, aspoň, zato, však* apod.).

12.1 Partikulizace ustálených vsuvek

V následujícím textu se zaměříme především na ty ustálené vsuvky, které mohou nést jisté komunikační (ilokuční) funkce, konkrétně na ty, jež vyjadřují nějakou míru jistoty

⁴² ESČ definuje termín „apodosis“ jako závěti neboli druhou část periody (zvláštního druhu složitého souvětí typického zejména pro antiku, u nás užívaného v humanistické a barokní literatuře). (ESČ, 2002, s. 313.)

mluvčího o obsahu jeho sdělení – svým charakterem se tedy podobají jistotněmodalitním částicím.⁴³ Z velké části lze tyto vsuvky přiřadit k typu intencně připojených parenhezí – tzv. uvozovacích výpovědí, které jsou realizovány jako výpovědi se slovesem mluvení, myšlení, vědění, vnímání, cítění, spojení se sponově jmennými predikacemi jako *je známo, je vidět* apod., případně jako ustálené obraty typu *řekněme, lépe řečeno, dodejme* apod. Rulíková uvádí, že tento typ vsuvek může mít dvě různé funkce – jednak referující v případě, že jde o vlastní uvození přímé řeči, a jednak komentující, jsou-li vsuvky vloženy „do právě probíhajícího projevu“ (RULÍKOVÁ, 1973, s. 88). Plnovýznamové sloveso v komentujících vsuvkách se pak podle Rulíkové objevuje často ve stálém tvaru 1. osoby (obecně tedy dochází k jeho ustrnutí), mívá oslabený původní význam (lze tedy hovořit o jeho desémantizaci) a může dokreslovat modálnost. Domníváme se, že jde právě o ten typ vsuvek, který bývá nejčastěji partikulizován (nikoliv však výhradně), konkrétně podléhá partikulizaci prvního typu v Greplově dělení (viz kap. 12).

K partikulizaci ovšem zřejmě dochází jen u některých z nich a za určitých podmínek. Ustálené vsuvky se většinou vztahují k celé větě, do níž jsou vloženy, a mohou být volně umístěny do jakékoliv pozice, aniž by se podstatně změnil význam sdělení. Představují samostatné celky a spíše bývají odděleny od zbytku věty interpunkčním znaménkem. Domníváme se však, že při umístění těchto útvarů do některých pozic ve větě však může dojít k oslabení jejich významu a mohou se začít vztahovat jen k jednomu členu věty, jsou těsněji zapojeny do věty a modifikují ji. V takovém případě nemají výpovědní platnost a spíše se blíží povaze částic, lze tedy hovořit o jejich partikulizaci. Nebývají odděleny od zbytku věty, mohou být ovšem pomocí grafické signalizace zdůrazněny.

Povahu vsuvek si spíše uchovávají formálně delší a strukturně složitější útvary (zejména první typ vsuvek v dělení v rámci kapitoly 4.2), i když ne výhradně, může jít i o jednoduché jednoslovné výrazy. Partikulizovány bývají naopak častěji kratší a formálně jednodušší útvary (v rámci dělení kapitoly 4.2 jde o druhý a třetí typ), ačkoliv ani v tomto případě nelze tuto skupinu jednoznačně formálně vymezit. Stejně jako mohou jednoduché slovní vsuvky stát samostatně a vztahovat se pouze k celku věty (*Tatínek večer dojde nakoupit, snad.*), mohou být i delší a složitější ustálené vsuvky úžeji zapojeny do věty, rozvíjet jediný člen a být hodnoceny jako částice (*Koupíš mléko, rýži a dejme tomu pět kilo brambor.*). Obecně však platí, že čím je útvar rozsáhlejší, složitější či gramaticky „bohatší“,

⁴³ Vedle nich lze však v rámci skupiny ustálených vsuvek uvést i výrazy s jinými funkcemi, např. ty, které se obracejí na adresáta a mohou být souhrnně označeny jako obraty kontaktové, *promiňte, prosím, věřte, víte* apod., u nichž rovněž k partikulizaci může docházet a dochází.

tím obtížněji jej lze „zapustit“ do věty a použít jako částici vztahující se k jednomu větnému členu.

13 Korpusová analýza vybraných ustálených vsuvek

V následující analýze vybraných ustálených vsuvek jsou použita data z korpusu SYN2010. Jedná se o reprezentativní synchronní korpus současné psané češtiny, který obsahuje 100 milionů textových slov (tokenů). Je lemmatizovaný a tagovaný a skládá se z textů beletristických (40 %), publicistických (33 %) a odborných (27 %). (Viz CVRČEK – RICHTEROVÁ, 2010.)

V analýze se zaměřujeme na všechny tři typy ustálených vsuvek, z nichž vybíráme pro každý typ dva vzorové zástupce, přičemž ve všech případech se zároveň jedná o vsuvky vyjadřující nějaký stupeň jistotní modalilty. Ze skupiny vsuvek prvního typu vybíráme delší vsuvku *jak se domnívám*, reprezentující pravděpodobně nejrozsáhlejší skupinu vsuvek tohoto typu – konstrukce se spojkou *jak*, a vsuvku *pokud vím*, zastupující kratší a formálně jednodušší vsuvky téhož typu. V případě druhého typu jde o výraz *tuším*, který je typickým představitelem velké skupiny vsuvek tvořených slovesem mluvení, vědění, myšlení a vnímání ve formě 1. os. sg. ind. prez., a o vsuvku *zdá se* jako zástupce druhé větší skupiny vsuvek formálně realizovaných tvarem 3. os. sg. ind. prez. Za vsuvky třetího typu vybíráme výrazy *bezpochyby*, reprezentující neslovesnou vsuvku vzniklou ovšem ze složitějšího víceslovného obratu s možnou původní predikační funkcí, a *asi* jako zástupce formálně nejjednodušších vsuvek, které nemají vztah ke slovesu ani k jiným útvarům s predikační funkcí.

Vybrané zástupce pro zjednodušení zkoumáme jen v interpozici, a to pouze v případě, že vstupují „dovnitř“ věty, mezi ostatní větné členy, které jsou na sebe vázány syntaktickými vztahy.⁴⁴ V korpusu pak konkrétně vyhledáváme daná spojení jednak oddělená z obou stran nějakým signalizačním prostředkem (čárkami, pomlčkami, závorkami) a jednak tato spojení v případě, že nejbližší předcházející ani následující pozici netvoří interpunkční znaménko. U vygenerovaných výskytů analyzujeme především jejich pozici, vztah k ostatním členům věty a zapojení do věty, u graficky oddělených se pak zabýváme také možnými rozdíly v užití konkrétního typu signalizace. U jednotlivých typů výskytů uvádíme konkrétní ukázky, vzhledem k velikosti zkoumaného materiálu se však omezujeme na nejvýše tři ilustrativní příklady, v případě většího množství dokladů zaznamenáváme i počet výskytů.⁴⁵

⁴⁴ Od zkoumání daných obrátů v antepozici a postpozici v naší analýze upouštíme především s ohledem na rozsah práce. V případě jejich umístění v koncové pozici bychom je chápali jako samostatné vsuvky vztahující k celku věty. Anteponované ustálené vsuvky by pak bylo nutné hodnotit individuálně, přičemž rozsáhlejší, formálně složitější vsuvky se spojkou by bylo nutné ještě rozlišit od různých druhů vedlejších vět.

⁴⁵ Nejedná se však o kvantitativní výzkum, zaznamenáváme je pouze pro lepší orientaci a snazší interpretaci dat. Procentuální zastoupení jednotlivých typů výskytů v analýze neuvádíme, při značně rozdílném celkovém

13.1 Ustálené vsuvky prvního typu

13.1.1 Ustálená vsuvka *jak se domnívám*

V korpusu se objevuje 41 výskytů spojení *jak se domnívám* odděleného čárkami, 7 pomlčkami, 2 závorkami a pouze 1 výskyt tohoto spojení volně zapsaného do zbytku věty.

Toto spojení oddělené čárkami může být umístěno přímo před predikát (9 výskytů; ..., *neboť tam, jak se domnívám, odcházejí pykající duše, aby...* / *Čtenáři, jak se domnívám, jsou skutečnou autoritou:...* / ..., *o čemž, jak se domnívám, není třeba pochybovat,...*), nebo přímo před jeho část, jedná-li se o predikát analytický,⁴⁶ (6 výskytů; ...*jediným požehnáním jeho života, jak se domnívám, je to, že...* / ...*některé části vašeho navrhovaného textu by mohly, jak se domnívám, vyvolat reakci,...* / *Můžeme proto, jak se domnívám, říci:...* / *Můžeme, jak se domnívám, ustoupit,...* / *Vždy můžeme, jak se domnívám, odhalit či vytvořit novou a plně vypracovanou morálku.*). Dále může spojení předcházet jinému větnému členu na některé z pozic před predikátem (4 výskytů; ...*který, jak se domnívám, pro vás pracuje.* / ...*cizoložného páru, jemuž tu, jak se domnívám, Matzerath posloužil coby otupělý fotograf.* / *Potom, jak se domnívám, ze mě strhl šaty...*), nebo „uvnitř“ analytického predikátu (5 výskytů; ...*sinolog by zoufale zalkal nejen při pročitání mého popisu Zakázaného města, ale i všeho toho, co jsem, jak se domnívám, v Číně viděl.* / ...*stejně jako se celými dějinami, jak se domnívám, až dodnes táhne, že...* / ..., *který se, jak se domnívám, krásně, jasně a zbožně pokusil...*). Také však může stát na nějaké z pozic za predikátem a může vytýkat jen jediný člen (*Podobně uvažuje, jak se domnívám, i LÜDERS,...*), a to i pokud je tento člen více či méně rozvitý (6 výskytů; ..., *když vtom zpoza jedné urny (obsahující, jak se domnívám, popel panen ze Smyrny, což je...* / *Milesi, byl jsi v plném proudu vyprávění svým nenapodobitelným drsným stylem, jak se domnívám, humorného příběhu.* / ...*tam se mi zdařilo, jak se domnívám, vyslovit poesii své zkušenosti z londýnského blitzu.*).⁴⁷ Rovněž může toto spojení stát před jednou z částí několikanásobného větného členu (...*odhalilo před našimi zraky málo známé, a, jak se domnívám, v mnohém nečekané aspekty středověkého vnímání*

množství výskytů vybraných vsuvek v korpusu by bylo zavádějící. Do korpusové analýzy rovněž nezahrnujeme všechny výskytů, v nichž vsuvka netvoří prvek vstupující do syntaktických vztahů mezi větnými členy, vsuvky anteponované a postponované, rozvité vsuvky a sporné případy – zejména vsuvky v eliptických výpovědích. Všechny tyto uvedené výskytů až na výjimky ani nekomentujeme.

⁴⁶ MČ 2 k analytickým tvarům predikátů řadí tvary indikativu préterita a antepreterita, kondicionálu přítomného a minulého, opisného futura nedokonavých sloves a tvary trpných rodů, opisného i zvratného. (MČ 2, 1986, s. 409.) MČ 3 mezi predikáty analytického typu ještě počítá predikáty se sponou tvořenou slovesem *být* a *bývat*, s fázovými a modálními slovesy a se slovesy kategoriálními jako *provádět*, *konat*, *dostat (se)* apod. (MČ 3, 1987, s. 22–23.)

⁴⁷ Pro označení vytčeného rozvitého členu budeme nadále užívat termín „fráze“. (Srov. MČ 3, 1987, s. 19.)

světa;... / ...leží na oné hranici, na níž končí náš jazyk a, jak se domnívám, naše základní zkušenost... / Nyní se u těchto šifer dostávám k poslednímu a, jak se domnívám, velmi podstatnému bodu.).⁴⁸

Spojení *jak se domnívám* oddělené pomlčkami může být umístěno na jednu z pozic před predikátem (...*tým špičkových amerických právníků, kteří – jak se domnívám – s největší pravděpodobností dohlíží na to, aby... / ...vnitřní realitě, o níž tu – jak se domnívám – nepřímo referuje.*), či dovnitř mezi části analytického predikátu (*Skácelův komunismus byl – jak se domnívám – do značné míry úzkostnou reakcí na...*), přičemž ve dvou případech v tomto postavení vsuvka vytýká jmennou část přísudku na konci věty (...*velikostí jsou – jak se domnívám – správné. / ..., jsou však – jak se domnívám – zbytečné.*). V jednom případě je podobně vytčen podmět (...*názor na propůjčení této knihy, jaký snad mám – jak se domnívám – i já:...*). V korpusu se rovněž objevuje jeden výskyt tohoto spojení umístěného mezi částí několikanásobného větného členu (*Mou osobní zkušeností a – jak se domnívám – zkušeností celých moderních dějin naší země je, že...*).

Závorkami oddělené spojení *jak se domnívám* se v jednom případě nachází mezi predikátem a frází, již tímto odděluje (...*je v tom, že ze mě snímá (jak se domnívám) mou vlastní nedostatečnost, že...*), v tomto případě bychom ji však chápali opět jako vsuvku vztahující se k celku věty.⁴⁹

Spojení *jak se domnívám* volně zapuštěné do zbytku věty se v korpusu objevuje pouze v jednom případě, a to před částí několikanásobného větného členu, který zároveň vytýká (*Na jednom místě vyprávění Tolstoj zmiňuje něco podstatného a jak se domnívám všeobecně platného,...*).

13.1.2 Ustálená vsuvka *pokud vím*

Korpus vygeneroval 183 výskytů *pokud vím* odděleného čárkami z obou stran, 9 výskytů, v nichž je toto spojení odděleno pomlčkami, v závorkách se neobjevuje. Jako volně zapuštěné do věty bylo vygenerováno v 10 případech.

Interponované spojení *pokud vím* oddělené čárkami stojí ve 48 případech přímo

⁴⁸ Do výzkumu nezahrnujeme souvětí s vedlejší větou příslovečnou měrovou a několika dalších výskytů, v nichž je spojení *jak se domnívám* oddělené čárkami umístěno na rozhraní dvou vět v souvětí, (...*ctnost, která dnes, jak se domnívám, kdy je rodina v krizi a kdy se nezachovává 4. Příkázání, je velice vzácná. / Sluší se, jak se domnívám, abych zde výslovně pro budoucnost zachoval jména těch akademických hodnostářů... / Štěstí začíná uvnitř Empatie, jak se domnívám, je základním předpokladem lásky k druhým.*), případně až po spojce vedlejší věty (...*protože, jak se domnívám, poskytují určitá obecnější vodítka při pohledu na stavbu relace.*), přičemž v těchto případech nevstupuje do skladebných vztahů mezi větnými členy.

⁴⁹ V jednom případě pak stojí na rozhraní dvou souřadně spojených vět souvětí (*Jestli se Rita dívá (jak se domnívám), jestli přešla k oknu do mé kanceláře,...*).

před predikátem (*Strýc Bruno, pokud vím, nemluvil nikdy o ničem jiném než o obchodu. / ...tento objev, pokud vím, učinil již SULLIVAN... / Lidi v Čechách, pokud vím, se dělí na dvě skupiny: ...*), ve 24 pak přímo před částí analytického predikátu (*..., že vlastně nebyly dosud, pokud vím, sepsány, popsány a zváženy. / Naposledy se, pokud vím, mluvilo o sloučení... / Mezi gólmány ale jsem, pokud vím, nejstarší.*). Mimoto stojí i před jinými větnými členy, a to ve 21 případech na nějaké pozici před predikátem (*Sibiř tu, pokud vím, k dispozici nemáme,...* / *V tuhle chvíli, pokud vím, ta vláda není mrtvá, protože ještě není ani živá. / Učení buddhismu, pokud vím, stejně jako i naše tradice se snaží...*), ve 13 „uvnitř“ analytického predikátu (*Adresu pana Angela jste, pokud vím, nikdy neznala. / Těto zbraně bylo také, pokud vím, v oné neblahé době u nás užíváno... / ...v opravě silnic tady vždy bylo, pokud vím, pro naši firmu dost zakázek,...*). Rovněž se však může objevovat za predikátem (25 výskytů) – z toho ve většině výskytů stojí před koncovým členem věty (či frází), který tím zvýrazňuje (*Na takové jednání pamatuje, pokud vím, trestní zákoník. / Advokátní kancelář má registrovanou, pokud vím, na domácí adrese,...* / *Příprava vhodného preparátu pro elektronový mikroskop trvá, pokud vím, několik dní.*)⁵⁰

V 9 výskytech je vsuvka *pokud vím* z obou stran oddělena od zbytku věty pomlčkami, z toho v osmi případech ji považujeme za interponové spojení vstupující do skladebních vztahů věty.⁵¹ Může stát před predikátem (5 výskytů; *...všichni kolegové – pokud vím – jsou na tom úplně stejně. / ..., nikdy – pokud vím – neudržovala s ostatními pěvci (v La Scale) důvěrné vztahy. / V žádném jiném jazyce – pokud vím – si jedno dát nemůžete.*), ojediněle též před částí analytického predikátu (*Skladba nebyla ani – pokud vím – vydána nikde tiskem*), a také za predikátem (*...,prodělal jsem – pokud vím – tu velkou změnu bez úhony. / ...byl v české literatuře poprvé zmíněn – pokud vím – až v poslední době Františkem Kavkou,...*).

V 10 případech není spojení *pokud vím* odděleno od celku žádným interpunkčním znaménkem.⁵² Je umístěno buď před predikát (*Jeho celistvost pokud vím nenarušují žádné*

⁵⁰ Do výzkumu nezahrnujeme 51 dalších případů; jedná se např. o věty *Protože, pokud vím, po něm dosud nikdo nepátral, řekl patolog. , I když, pokud vím , jsem možná některé nosiče pozdravil... nebo „Třeba, pokud vím, Němci investovali přes čtyřicet milionů marek do výroby učebnic pro palestinské školáky,“ tvrdí Ralf. Vsuvku *pokud vím* v nich chápeme jako interponovanou (ačkoliv v některých případech by mohla být interpretována i jako anteponovaná), ale nevstupující do syntaktických vztahů původní věty. Do výzkumu rovněž nebyl zahrnut jeden případ vedlejší věty příslovečné podmínkové.*

⁵¹ Kromě věty *Opat Výtlokal, který zahynul někde v Dachau, tam taky není pohřbený – pokud vím – a je tam napsaný s veškerou parádou...*, v níž stojí vsuvka na hranici dvou vět v souvětí (chápali bychom ji jako postponovanou).

⁵² Do výzkumu nezahrnujeme případ souvětí s vedlejší větou příslovečnou podmínkovou a dva výskyty vět s rozvítoou vsuvkou (*A nikdo (alespoň pokud vím z knih), ani lidé blízcí... / Ale vždycky, a pokud vím ze svého*

trhlíny, ... / ..., kteří pokud vím byli akčním vyhadzovacím výborem původně pardonováni, ... / ..., nad něhož pokud vím není u Římanů v těchto věcech informovanějšího a zvidavějšího znalce.), nebo „dovnitř“ analytického predikátu (*..., což je pokud vím instituce, jež... / Bylo by to pokud vím první dílo celé západní tradice bezzbytku věnované gestům.*), v jednom případě stojí za ním – vytýká frázi (*Se strany s. Bareše ani s. Hendrycha nebylo učiněno pokud vím nic podstatného.*).

13.2 Ustálené vsuvky druhého typu

13.2.1 Ustálená vsuvka *zdá se*

V korpusu se objevuje 641 výskytů spojení *zdá se* odděleného z obou stran čárkami, 21 případů, v nichž je toto spojení odděleno pomlčkami, ve 2 případech je v závorkách. Ve 444 výskytech je spojení *zdá se* zapojeno do věty bez zvýraznění.

Obrat *zdá se* oddělený z obou stran čárkami stojí ve 159 případech před predikátem (*...centrála, zdá se, není schopna plnit bezchybně dál svou funkci... / Tu krutou domněnku už, zdá se, potvrdila i věda. / Vy, zdá se, nejste členem Klubu...*), ve 39 před částí analytického predikátu (*Libor si, zdá se, myslíval, že... / ...můj hlas je, zdá se, lepší než kdy dřív. / Asijské trhy budou, zdá se, reagovat diferencovaně.*). Dále může být umístěn před jiný větný člen, a to buď na nějaké pozici před predikátem (47 výskytů; *...sláva mu však, zdá se, do hlavy nestoupila. / Tlustostřevní procesy vědu, zdá se, hodně zajímají:... / Nic z toho však, zdá se, Mohammada s přítelem Alím neznepokojuje.*), či „uvnitř“ analytického predikátu (34 výskytů; *Dopad školských pravd je, zdá se, ostatně velmi výrazně negativní –... / Zhodnotit kvalitu džínoviny byl, zdá se, důležitý ekonomický a ideologický úkol. / Pro arabské běžence jsme, zdá se, příjemnou, poměrně vyhledávanou zemí.*). Ve zbylých případech stojí *zdá se* oddělené čárkami za predikátem a může vytýkat nějaký člen nebo frázi (55 výskytů; *Pan řídící měl, zdá se, bujnou fantazii. / ... a má to co dělat, zdá se, s povahou doby. / Polynéskou maminu nerozhází, zdá se, vůbec nic.*).⁵³

Obrat *zdá se* oddělený od zbytku věty pomlčkami je v 7 výskytech umístěn přímo před predikát (*Klusák – zdá se – je kombinací člověka teoretického, estetického, náboženského. / Lyrická introspekce jí – zdá se – sedí méně. / Podmínky pro povstání na*

okolí, děje se to i ostatním lidem, novoroční předsevzetí pomalu, ale jistě vyprchávají do ztracena.). Jedna z vět navíc byla vygenerována dvakrát.

⁵³ Ze všech výskytů obratu *zdá se* odděleného od celku čárkami vyjímáme 299 případů, v nichž jej považujeme za predikát s původním plným významem, a nebudeme se jimi dále zabývat. V jednom případě považujeme tento obrat za anteponovaný (*I tak, zdá se, vedou poklidný život...*), v sedmi případech se jedná o elipsu, v níž nelze vsuvku jednoznačně zařadit k určitému typu.

Ukrajíně – zdá se – existují.), v ostatních případech stojí před jinými větnými členy, a to na nějaké pozici před predikátem (*Takováto vojenská rozhodnutí jej – zdá se – skutečně silně zatěžovala.* / *Moc radních ale – zdá se – pustit uši mezi početný lid nepřišlo.*), nebo mezi částmi analytického predikátu (9 výskytů; *Čajový obřad mu byl – zdá se – příjemným spočinutím mezi vším neklidem.* / *..., která je – zdá se – neobvykle originální.* / *Románem Anděl z roku 1995 jste se – zdá se – definitivně rozloučil...*). V jednom případě pak vytýká jeden větný člen (*Člověk má však vyšší rozum než pes a dokonce – zdá se – i než zrcadlo, ...*).⁵⁴

Obrat *zdá se* v závorkách je umístěn mezi částmi analytického predikátu (*..., která je (zdá se) bohatá, ...*).⁵⁵

Z vygenerovaných výskytů obratu *zdá se* volně zapuštěného do věty jich velké množství stojí přímo před predikátem (35 výskytů; *...babička zdá se trpěla... / Wodehouse jich zdá se vytvořil pět... / Nemoc zdá se není dědičná...*), nebo před částí analytického predikátu (16 výskytů; *...si Dickens zdá se povšiml... / Vaším osudem je zdá se Amazonka. / ...generační návaznost je zdá se zaručena...*). V ostatních případech stojí před jinými větnými členy, a to na některé pozici před predikátem (24 výskytů; *Matzerath zdá se o všem věděl, ... / Otázky, na které zdá se v Třebíči našli loni odpověď.* / *Vy zdá se nemístným respektem k těžkým vahám netrpíte...*), „uvnitř“ analytického predikátu (11 výskytů; *To, že Wodehouse a Plack opravdu uzavřeli takový obchod, je zdá se pouze Flanneryho interpretace... / ...nebyla zdá se záměrně nesmyslná poezie běžná... / Ta byla zdá se jeho zájmem potěšena...*), nebo za predikátem, přičemž tehdy lze mluvit o vytčení nějakého členu či fráze (7 výskytů; *Soudce mne pozoruje zdá se se zájmem... / peněz, na něž se rychlým tempem mění, zatím zdá se bezedné, zásoby angolské ropy a diamantů. / ...bývalými obyvateli Marsu jsou zdá se právě inteligentní mloci...*). V 6 případech pak stojí před částí několikanásobného větného členu (např. *Ti lidé v chrámu, tak odlišní vzhledem a zdá se i duší, ... / V Našem společném příteli zpracovává Dickens epizodu Eugena Wrayburna a Lizzie Hexamové velice realisticky a zdá se bez třídní předpojatosti. / ...otázka, zda by chtěly být našimi dětmi, je pro nás nezvyklá a zdá se nepatřičná*).⁵⁶

⁵⁴ Ve dvou případech bychom jej nepovažovali za vsuvku interponovanou; stojí na hranici dvou vět souvětí (*Promiňte – totiž – nějak jsem neposlouchala – zdá se – bohužel jsem se zamyslela, ...*) nebo po spojce (*A teď, kdy – zdá se – všechno skončilo, je potřeba jednat.*).

⁵⁵ Ve druhém případě bychom jej hodnotili spíše jako anteponovaný (*Přece jen (zdá se) má mi být dopřáno státi se stoikem*).

⁵⁶ Z vygenerovaných výskytů spojení *zdá se* volně zapuštěného do věty jsme vyňali 350 příkladů, v nichž se objevuje spojení *zdá se mi / mně / ti / nám / vám / jí / mu* (může jít o vsuvky jiného významu) či plnovýznamové *zdá se*. V jednom případě je *zdá se* umístěno na hranici dvou vět v souvětí (*Vzbudil se zdá se ale skoro hned zase usnul...*).

13.2.2 Ustálená vsuvka *tuším*

Korpus vygeneroval 101 výskytů výrazu *tuším* odděleného od zbytku věty z obou stran čárkou, 1 výskyt tohoto výrazu odděleného pomlčkami, samotné *tuším* oddělené závorkami se v korpusu nevyskytuje. Dále se v korpusu objevuje 166 výskytů výrazu *tuším* bez grafické signalizace.

Výraz *tuším* oddělený čárkami stojí v 10 případech přímo před predikátem (*Jenže tohle nebezpečí, tuším, nemohl předvídat. / ...moje matka vám, tuším, dala nějaké obrazy. / Matka, tuším, namítala, že...*), v 17 přímo před některou částí analytického predikátu (*Včera jste ho, tuším, propustil. / ...tyto plochy jsou, tuším, pokryty velmi jemnými soustřednými rýhami. / Pojmenování či přejmenování musí, tuším, povolit ministerstvo kultury Republiky Altaj...*), v 7 výskytech je umístěn před jiný větný člen „dovnitř“ analytického predikátu (*... ale také jsem, tuším, už od těchto prvních minut spoustu věcí pochopil. / Je to, tuším, táž ráce, jako byla ta Tvá fena, co jsi opatroval v knihovně. / ...byl Josef Chuchma, tuším, vůbec první český publicista,...*). Rovněž se může objevovat na nějaké pozici za predikátem a stát před členem nebo frází umístěnými na konec věty (43 výskytů; *...jak to říká, tuším, Hérakleitos, ... / ...slavil, tuším, osmdesátiny. / Ordinaci měl, tuším, na rue Cabanis.*). V některých případech také může stát před některou z částí několikanásobného větného členu (např. *Zvlášť mě zaujala ohmataná brožovaná, do češtiny dosud nepřeložená kniha Lawrence Durrella Prosperova cela a pak, tuším, jedna z knih Maria Vargase Llosy. / Investoři nesledují stovky, ale jen, tuším, devět titulů hlavního trhu obchodování... / Album je – až na občas vyjící a na obalu, tuším, neuvedený C & K Vocal – dost dobré.*)⁵⁷

Výraz *tuším* oddělený pomlčkami je umístěn za predikát a vytyká koncový člen (*Nezastaví se – tuším – před ničím,...*).

Výraz *tuším* volně zapuštěný do textu v některých případech stojí přímo před predikátem (11 výskytů; *Ten už tuším znal otce Eugrafa dříve než vy... / Na světě tuším neexistuje žádná jiná kultura a civilizace, která... / V divadle tuším hráli Jak se vám líbí.*), nebo před částí analytického predikátu (22 výskytů; např. *Vy jste tuším měla zájem o tu loutku... / ...tak se tomu tuším říká. / Pan Šlouf byl tuším asistentem pana Ratha,...*), může být ale umístěn i před jiný větný člen na některou z pozic před predikátem (7 výskytů; *Před několika lety tuším pan Škuba psal něco o tom, že... / ...studio Karla Plíhala, které tuším při pozdějších povodních vzala voda, ... / Vidím vynikajícího básníka a esejistu Jana Vladislava,*

⁵⁷ Z vygenerovaných výskytů vyjímáme obrat *tuším, že*, u něž předpokládáme zachování plného významu slovesa, nebo věty, v nichž *tuším* skutečně plný význam má, celkem se jedná o 24 příkladů.

jak po večeru České společnosti pro vědy a umění tuším v Bernu kupuje celý soubor Kritických projevů F. X. Šaldy...), nebo „dovnitř“ analytického predikátu (9 výskytů; *Když se tuším v roce 1963 u nás poprvé od roku 1949 uváděl western... / ...a připomněla jí ženu, která byla tuším v našem ústavu laborantkou. / ...dveře jsem tuším nikdy neviděl otevřené.*). Ve více než polovině případů však stojí za predikátem (62 výskytů), přičemž pak může být umístěn před finální člen či frází (*Vaším konzultantem je tuším doktor Keen,... / ...nemá rád tuším ptáky. / ..., jmenovala se tuším Erika.*).⁵⁸

Výraz *tuším* rovněž může stát před některou z částí několikanásobného větného členu (např. *Vždyť Pohár EHF budou hrát třeba Flensburg, Lemgo, Chambéry či ze španělské špičky tuším San Antonio... / Další a tuším poslední item z dopisu do Itálie se týkal desky. / Ta periodika měla názvy jako „Svět textilu“, „Strojník“, „Truhlářský rozhled“, ba tuším i „Záhumenek“,...*).

Značnou část vygenerovaných výskytů (více než čtvrtinu) pak představují případy, v nichž *tuším* stojí před nějakým členem (či frází) obsahujícím číslovku či číslovkový (*Měl jsem tuším devadesátiprocentní účast při hlasování,... / Vždyť i dneska se lidé dívají na původního Fantoma opery, který je tuším z roku 1918, a stále je něčím oslovuje. / Její roční obrat, když já jsem hrál, byl tuším ke třiceti milionům dolarů.*). Poměrně velké množství vygenerovaných příkladů tvoří také věty, v nichž výraz *tuším* předchází nějakému určení času (*Poprvé jsme jej lovili tuším v únoru. / ...zkoušku z dospělosti si budu odbývat v pondělí tuším 28. 5. 1990. / Bylo to tuším v dubnu.*) či místa (*V současné době rozjíždí výrobu tuším v Moldávii, ... / Teď je v distribuci tuším ve Švýcarsku, Rumunsku a Francii... / Bydlíte tuším v Ekodě,...*).

13.3 Ustálené vsuvky třetího typu

13.3.1 Ustálená vsuvka *bezpochyby*

Výraz *bezpochyby* byl vygenerován v 1 389 případech nezvýrazněný interpunkčním znaménkem a v 6 případech oddělen čárkou, výskyty oddělení tohoto výrazu pomocí pomlček a závorek se v korpusu neobjevují.

Vzhledem k množství vygenerovaných dokladů v případě výrazu *bezpochyby* volně zapuštěného do textu budeme nadále analyzovat pouze náhodný vzorek o velikosti 200 výskytů. Ve 44 výskytech výraz *bezpochyby* stojí přímo před predikátem (*Křišna bezpochyby*

⁵⁸ Z celkového počtu vyjímáme 55 příkladů s *tuším* ve funkci predikátu. V několika případech se také můžeme setkat se spojením *tuším že*, které by bylo možné chápat jako elipsu řídicí věty (např. *Ležely tam na polštářku koruny krále, královny i prince, žezla posázená diamanty a tuším že i meč.*). Považujeme jej za partikulizovanou část souvětí a funkčně podobný jev jako prosté *tuším*, proto ji do analýzy zahrnujeme.

ztělesňuje dokonalou lásku. / ..., a který bezpochyby měl být v životě šťastný: ... / Nicméně bezpochyby jde o pozoruhodný počin chebské galerie, ...), v 14 případech pak na nějaké pozici před predikátem (*Tyto otázky bezpochyby na nedělní republikové radě zazní. / Projít a prozkoumat tuto bezpochyby fascinující oblast se proto jeví takřka jako nadlidský úkol, ... / Rekonstrukce Jurkovičových staveb bezpochyby spolu s kulturními a společenskými akcemi, zejména folklórního charakteru, přispěje...*), ve 103 případech stojí „uvnitř“ analytického predikátu, z toho v 72 případech přímo před jeho částí (*Zahraniční novináři si bezpochyby museli myslet, že... / ..., jeho přínos pro biologii byl bezpochyby podceněn, ... / Vysoké Tatry jsou bezpochyby překrásné, ...*), v 31 případech však stojí před jiným větným členem (*..., že role Hitlera musí bezpochyby herce jeho formátu velmi lákat. / Ale v době války by bezpochyby většinu počítačových problémů způsobily útoky. / A jak jste si bezpochyby sám už nejméně tisíckrát řekl, ... / ..., pak je to bezpochyby zoufalá snaha vyvinout vydíráním tlak na USA, ...*). Ve 38 případech stojí bezpochyby za predikátem a před jiným větným členem nebo frází, které může vytýkat (*Mezi české vlastnosti patří bezpochyby i statečnost. / Tu jsem si uvědomil, že jsem bezpochyby v blázinci. / Z hlediska ducha Podivuhodných cest je na celém filmečku, plném nejrůznější symboliky, nejkouzelnější výtvarné zpracování bezpochyby verneovských scén: ...*). V jednom případě stojí před částí několikanásobného větného členu (*Mezi více než pěti sty národními parky Austrálie patří Stirling Range mezi ty nejcennější, nejpozoruhodnější a bezpochyby nejmalebnější.*)⁵⁹

Výraz *bezpochyby* oddělený čárkami bychom považovali za interponovanou vsuvku pouze ve dvou případech, v jednom je umístěna na jednu z pozic před predikátem (*Dnes ráno, bezpochyby, se mnou chtěla tuto poslední vůli konzultovat – ale už neměla příležitost.*), ve druhém za predikátem (*Je to sebevražda, bezpochyby, s kontaktní střelnou ranou v pravém spánku.*)⁶⁰

13.3.2 Ustálená vsuvka *asi*

Výraz *asi* se v korpusu objevuje v 57 132 výskytech bez grafického zvýraznění, ve 3 případech je oddělen čárkami z obou stran, v 1 pomlčkami a v 15 závorkami.⁶¹

⁵⁹ Ve dvou případech je součástí rozvitě vsuvky a ve třech se jedná o elipsu, tyto případy do analýzy nezahrnujeme stejně jako v jednom případě při jeho výskytu po spojce (*...,že bezpochyby právě proto Esther nezmoudřela,...*).

⁶⁰ V tomto případě je možné vsuvku hodnotit i jako postponovanou. V ostatních výskytech, jež do analýzy nezahrnujeme, výraz *bezpochyby* považujeme za vsuvku postponovanou, případně za interponovanou vsuvku nevstupující do syntaktických vztahů mezi větnými členy.

⁶¹ V případě *asi* odděleného čárkami a pomlčkami bychom však v žádném z vygenerovaných příkladů tento výraz nehodnotili jako interponovanou vsuvku (resp. jako vsuvku vůbec).

Stejně jako v předchozím případě i u výrazu *asi* volně zapuštěného do textu analyzujeme pouze vybraný vzorek 200 výskytů. Výraz *asi* může být umístěn přímo před predikát (27 výskytů; *Na první cestování s miminkem žádná maminka asi nezapomene... / Tak to asi máme problémek. / ... , že ostatní asi nebudou tak shovívaví,...*), případně před část analytického predikátu (43 výskytů; *Nevím , ale dostat atomovkou by mě asi nepotěšilo. / Teroristky byly asi paralyzovány dřív, než... / Ty seš asi zvyklej na jiný věci,...*), ve zbylých případech pak stojí před nějakým jiným větným členem, a to v některých případech na jedné z pozic před predikátem (20 výskytů; *Však taky asi už doma moc peněz neměli, ... / Wood si říkal, že mu asi chvíli potrvá, než... / ... , mezi nimi však asi jasná hierarchie nepanovala*), nebo „uvnitř“ analytického predikátu (18 výskytů; *...na straně druhé se však mezi jeho budoucími nástupci asi hned tak nenajde muž, ... / ...uvažoval, který pokoj je asi přímo nad dílnou. / ...v asociačním testu by ji asi jako první věc napadlo bezpečí...*), v 84 případech pak stojí v nějaké pozici za predikátem a může vytýkat nějaký člen nebo frázi (*Výjít z lesa by na Zemi < trvalo asi minutu –... / Protože je dcera již větší, volila bych asi obuv a odrážedla. / Kde za horami zaryje se asi kotvice do české půdy ?*).

Téměř v polovině všech výskytů následuje za výrazem *asi* číslovka nebo číselný výraz (*..., což je asi 20 % veškeré naší výroby elektřiny. / Byl jsem už asi padesátkrát na zdejší FBI, ... / V sutinách zůstalo asi 70 obyvatel.*), v několika výskytech mu pouze předchází částice *tak* (*Aktivně k němu chodí asi tak tisíc z nich. / ... , sem přišlo asi tak šestnáctiletý děvče v nutriovém kožichu a s kytkou, ... / Vydrží mi asi tak jednu sezonu.*), nebo nějaká předložka (*6. května přiletí do Prahy asi na čtrnáct dní či tak Harold Clurman. / ... , když jsem asi ve dvě hodiny v noci slyšel hlasy před bránou. / ... , jejichž délka je asi o 15–20 mm kratší...*). Ve poměrně velkém množství výskytů následuje výraz či spojení vyjadřující nějakou míru (*a uviděl asi po pás vysoké železné zábrany, ... / Vlaková stanice s názvem Počátky-Žirovnice leží asi kilometr od obou měst v obci Stojčín. / A potom jsem v umyvárně vypila asi litr vody...*), případně časové (*Městečko vzniklo asi na počátku 14. století. / Pobyli jsme tam asi hodinu, ... / Tam jsem pracovala asi rok, ...*) nebo místní určení (*Tommy a Šéf jsou asi venku. / Nacházela se na jižní straně města, na protilehlém konci Kouřimské ulice asi v místě domů čp. 11. a 13. / Když jsme byli asi uprostřed řeky...*).⁶²

Výraz *asi* v záorce může stát před predikátem (4 výskyty; *..., listnáče (asi) hrály všemi barvami. / ..., byla jsem dost sama a proto (asi) byl ten minulej dopis tak dlouhej. / ... , jemníci*

⁶² V 7 výskytech vsuvka nevstupuje do syntaktických vztahů mezi členy věty nebo se jedná o sporné případy, proto je do analýzy nezahrnujeme.

(asi) chytali zvěř do jam,... / Proč (asi) půjde Scooter sedět), či na nějaké pozici před ním (1 výskyt; ...v návrhu na převod vysokoškolských profesorů do nových příjmů (asi) z konce roku 1950 u popisu osobních vlastností profesora Trkala stojí:...), „uvnitř“ analytického predikátu (3 výskyty; ...,jak může být Sapphó (asi) těhotná, když... / Krč se (asi) loučí s třetí ligou... / Protože Novotný by péči o dvě malé šelmy (asi) nezvládl,...) a v několika případech stojí za predikátem před jiným větným členem (4 výskyty; ..., zkouškové období nám začíná 20. 1. a končí (asi) 16. 2. / A na konci téhle cesty čeká posádku další z nelítostných dilemat, stojící (asi) další stovky lidských životů. / Po první knížce Pravdomluvní lžou jenom občas (2004) vyšlo pokračování o letech 1969 až (asi) 1975,...).⁶³

13.4 Shrnutí korpusové analýzy

Počty výskytů ustálených vsuvek s různými prostředky grafické signalizace se u jednotlivých typů těchto vsuvek liší. U ustálených vsuvek prvního typu převažují výskyty s grafickým zvýrazněním pomocí čárek, následují pomlčky a příklady těchto vsuvek samostatně oddělených závorkami jsou zanedbatelné. Jako volně zapuštěné do zbytku věty se pak tyto vsuvky rovněž objevují ve velmi malé míře. Ustálené vsuvky druhého typu jsou také v největším množství případů oddělovány čárkami, ale na rozdíl od prvního typu se objevují téměř stejně často zcela bez grafické signalizace (u vsuvky *tuším* je četnost těchto výskytů dokonce na prvním místě). Opět následují výskyty s pomlčkami a nakonec se závorkami, ve srovnání s ostatními druhy zvýraznění jsou však tyto minimální. U vsuvek třetího typu pak zcela jasně převažuje jejich zapojení do věty bez grafického zvýraznění. Lze tedy říci, že s postupným přechodem od vsuvek prvního typu k vsuvkám třetího typu se může měnit i preference v jejich grafické signalizaci. Domníváme se, že je to dáno především jejich různou formální podobou, v některých případech však může být rozhodující i jejich funkce (resp. platnost vsuvky/částice).

Charakter vztahu ustálených vsuvek ke větě či k jejím částem (případně k jednotlivým větným členům nebo frázím) související s umístěním vsuvek ve větě (a zejména s jejich pozicí vzhledem k predikátu) je také u jednotlivých typů ustálených vsuvek rozdílný a je nutné každý typ posuzovat individuálně. Ustálené vsuvky prvního typu bychom ve většině případů hodnotili jako samostatné celky s výpovědní platností, jež lze libovolně umisťovat do věty, aniž by se význam sdělení měnil. Pouze může docházet ke zdůraznění některých částí

⁶³ Ve třech případech výraz *asi* nevstupuje do skladebních vztahů mezi členy věty, proto je do analýzy nezahrnujeme (12.45 – 13.00 *Návštěva skateboardistů u bývalého Stalínova pomníku, (asi) krátký projev na téma... / ..., o kterých si námořníci v přístavech vyprávějí a samozřejmě zveličují (asi).* / *Ostrava, Prostřední Bečva (asi) – Soud přiznal bývalému pacientovi nemocnice...*).

věty (frázi, větných členů), a to zejména tehdy, je-li ustálená vsuvka v pozici za predikátem a vytýká jeden nerozvitý (či nepřilíš rozvitý) člen. Vztah těchto ustálených vsuvek pouze k následujícímu členu (či frázi) je také patrný v těch výskytech, v nichž stojí před jednou z částí několikanásobného větného členu (zejména přívlastku). O hodnocení ustálených vsuvek prvního typu jako částic bychom uvažovali pouze v případě jejich začlenění do věty bez grafického zvýraznění, konkrétně zejména v těch případech, v nichž nestojí přímo před predikátem (a za částice bychom je zcela jistě považovali, pokud stojí před číslovkou nebo číslovkovým výrazem). V tomto smyslu se lépe začleňují do věty vsuvky podtypu *pokud vím*, především z toho důvodu, že jsou kratší (vykazují tedy i více případů volného začlenění do věty bez zvýraznění).

Ustálené vsuvky druhého typu je třeba hodnotit dvojím způsobem. V případě jejich oddělení od zbytku věty čárkami (či jiným interpunkčním znaménkem) považujeme oba podtypy, zastoupené vsuvkami *zdá se* a *tuším*, za podobné vsuvkám prvního typu; zachovávají si svou samostatnost a vztahují se k celku věty, případně v závislosti na svém postavení ve větě zdůrazňují nějaký úsek věty, frázi či větný člen, k nimž se mohou vztahovat. Jestliže ale budou zapojeny do věty bez zvýraznění, domníváme se, že v některých pozicích již ztrácí samostatný výpovědní charakter a vztahují se pouze k následujícímu větnému členu (nebo frázi), jež jistým způsobem modifikují. Dochází k tomu především při jejich postavení za predikátem, při vytčení nějakého členu či fráze na konec věty a rovněž při umístění před část několikanásobného větného členu. Zcela jistě pak lze mluvit o částicovém charakteru těchto vsuvek v jednom z jejich konkrétních umístění, a to před větnými členy tvořenými číslovkou nebo číslovkovým výrazem; v těchto případech vsuvky zcela ztrácí svou samostatnost a původní výpovědní platnost, vztahují se pouze k následujícímu členu a rozvíjejí ho – stávají se sémantickými komponenty sdělení, do něhož byly původně vsunuty, modifikují ho. Konkrétně lze říci, že vyjadřují postoj mluvčího k míře příznaku (srov. Vondráčkovo rozlišení částic a příslovci v odd. 9. 2). Zejména v případě vsuvky *tuším* tvoří taková umístění nezanedbatelnou část vygenerovaných výskytů (srov. též s výskyty u vsuvky *asi*). O podobném hodnocení těchto vsuvek v případě jejich postavení před členy vyjadřující nějaké časové či místní určení by pak rovněž bylo možné uvažovat.

Ustálené vsuvky třetího typu bychom posuzovali s ohledem na jejich většinový výskyt v podobě bez grafického zvýraznění především podle jejich pozice ve větě. Domníváme se, že pokud stojí přímo před predikátem, je možné je interpretovat jednak jako ustálené vsuvky, tedy jako relativně samostatné členy s vlastní výpovědní platností vztahující se k celku věty, a jednak jako nesamostatné částice, v tomto případě ovšem rovněž se vztahující k celku věty.

V pozici před jinými větnými členy bychom ustálené vsuvky třetího typu spíše pokládali za částice (přítom i u tohoto typu vsuvek, stejně jako u vsuvky *tuším*, bychom je tak chápali především tehdy, jestliže stojí před členy s číslovkou nebo číslovkovým výrazem apod.). V ojedinělých výskytech, v nichž se tento typ vsuvek objevuje s nějakým grafickým zvýrazněním, bychom sporný výraz ve většině případů hodnotili dle stejného principu – ustálené vsuvky umístěné před jiným větným členem než před predikátem, bychom pak interpretovali jako zdůrazněné částice.⁶⁴

⁶⁴ Přehodnocení některých těchto typů ustálených vsuvek jako částic do jisté míry potvrzuje i dílčí studie Františka Čermáka, která se zabývá částicemi jako specifickými prostředky mluveného jazyka a přináší analýzu částic na základě dat z korpusů mluvené češtiny (ČERMÁK, 2008). Čermák konstatuje problematičnost označování a třídění částic v (mluvených) korpusech především s odkazem na jejich homonymii a formální různorodost, v příloze pak uvádí přehled a sémanticko-funkční klasifikaci příkladů vybraných partikulí vygenerovaných mluveným korpusem, v nichž se objevují mimo jiné i útvary, které, jak jsme ukázali, mohou být v některých kontextech hodnoceny i jako ustálené vsuvky.

14 Závěr

Cílem této práce bylo prozkoumat možnosti a podmínky přechodu speciálního jazykového jevu označovaného jako ustálená vsuvka (parenteze) ke slovnímu druhu (jistotněmodalitních) částic. V první části práce jsme stručně popsali a srovnali dosavadní pojetí ustálených vsuvek, jejich vymezení a klasifikaci v odborné literatuře, obdobně pak byly zkoumány definice a třídění částic, zejména s přihlédnutím k částicím jistotněmodalitním. Zjistili jsme, že oba jevy se v některých rysech, na jejichž základě bývají vymezovány, shodují; jde o formálně různorodé útvary vstupující do věty bez syntaktického začlenění, netvořící větné členy, z hlediska sémantické náplně je lze dělit do podobných kategorií a v obou případech mohou být nositelem speciální komunikačně-pragmatické funkce, konkrétně mohou fungovat jako prostředky pro vyjadřování jistotní modaloty. Grafickou signalizaci, u některých autorů pokládanou za jeden z rozhodujících znaků ustálených vsuvek, bychom rovněž nepovažovali za určující distinktivní rys kvůli jejím možným druhotným funkcím, které může plnit i v případě, že zvýrazněným jazykovým útvarem je částice. V další části práce jsme proto navrhli hodnocení problematických případů na základě jejich samostatnosti ve větě a možné výpovědní platnosti, nikoliv však automaticky. Shodně s Miloslavem Vondráčkem, který se ve svých studiích zabýval rozlišením částic od slovních druhů příslovcí a citoslovcí, se totiž domníváme, že sporné jevy je nutné posuzovat v celkovém kontextu věty (či výpovědi). Skupinu ustálených vsuvek dělíme na tři základní typy, jež pokládáme za vhodné hodnotit zvlášť. Za určující pak považujeme především umístění daného útvaru ve větě, resp. jeho pozici vzhledem k jednotlivým větným členům, a charakter a rozsah působnosti jeho vztahu vzhledem ke větě, do níž je vložen, případně k jejím částem. Jako znaky korelující s charakteristikou ustálených vsuvek obecně chápeme zejména umístění v pozicích na konci věty nebo před predikátem (v nichž si dané útvary ve většině případů ponechávají samostatnou výpovědní platnost) a vztah k celku věty. V případě částic by to pak bylo především jejich postavení před větné členy obsahující číslovku nebo číslovkový výraz a vztah pouze k jednomu členu věty (či frázi).

V závěrečné části práce přinášíme korpusovou analýzu několika vybraných ustálených vsuvek, které pokládáme za reprezentativní zástupce jejich jednotlivých námi vymezených typů. Omezujeme se pouze na umístění v interpozici, při němž vsuvky vstupují mezi větné členy, a na příkladech se pokoušíme demonstrovat možné rozdíly v interpretaci těchto prototypických útvarů při jejich různém postavení ve větě. Zaměřujeme se také na případnou

realizaci grafického zvýraznění, srovnáváme jeho různé podoby (oddělení čárkami, pomlčkami, závorkami a absence grafické signalizace) a hodnotíme i jeho funkci v závislosti na typu vsuvky a její pozici ve větě. Z výsledků korpusové analýzy a uvedených příkladů by mělo být zjevné, že v některých případech k partikulizaci ustálených vsuvek skutečně dochází.

15 Seznam použité literatury

CVRČEK, Václav a kol. (2010): *Mluvnice současné češtiny I*. Praha: Karolinum.

CVRČEK, Václav – RICHTEROVÁ, Olga, eds. (2010). cnk:syn2010. *Manuál práce s ČNK* [online]. Citováno 5. 5. 2014.

Dostupné z: <<http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:syn2010&rev=1391502650>>.

ČECHOVÁ, Marie a kol. (2011): *Čeština – řeč a jazyk*. 3., upravené a rozšířené vydání. Praha: SPN.

ČERMÁK, František. Partikule, jejich syntagmatika a kumulace v mluvené češtině. In KOPŘIVOVÁ, Marie – WACLAWIČOVÁ, Martina, eds. (2008): *Čeština v mluveném korpusu*. Praha: NLN, s. 63–74.

Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné z: <<http://www.korpus.cz>>.

DANEŠ, František – GREPL, Miroslav – HLAVSA, Zdeněk (1987): *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia.

GREPL, Miroslav (1989): Partikulizace v češtině. *Jazykovědné aktuality* 26, 3–4, s. 95–100.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.

HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois (1986): *Česká mluvnice*. 5. vydání. Praha: SPN.

HRBÁČEK, Josef (1994): *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia.

JANÍKOVÁ, Lucie (2009): *Parenteze z hlediska stylového*. Praha. Diplomová práce.

Univerzita Karlova. Fakulta filozofická.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana, eds. (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka, eds. (2012): *Příruční mluvnice češtiny*. 2., opravené vydání. Praha: NLN.

KOMÁREK, Miroslav – KOŘENSKÝ, Jan – PETR, Jan (1986): *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.

KOPEČNÝ, František (1962): *Základy české skladby*. 2. přepracované vydání. Praha: SPN.

PAŤCHOVÁ, Petra (2013): *Reliéfizace a parenteze v současných českých publicistických textech*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Fakulta pedagogická.

PRAVDOVÁ, Markéta – SVOBODOVÁ, Ivana, eds. (2014): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia.

REJZEK, Jiří (2001): *Český etymologický slovník*. Voznice: LEDA.

RULÍKOVÁ, Blažena (1973): *Parenteze v současné češtině*. Praha: Academia.

ŠMILAUER, Vladimír (1966): *Novočeská skladba*. 2. vydání. Praha: SPN.

ŠMILAUER, Vladimír (1972): *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.

ŠTÍCHA, František a kol. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.

VONDRÁČEK, Miloslav (1998): Citoslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč* 81, 1, s. 29–37.

VONDRÁČEK, Miloslav (1999): Příslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč* 82, 2, s. 72–78.

